

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐ ՆՈՐ ՏԱՐԻ ԵՎ ՍՈՒՐԲ ԾՆՈՒՆԴ

Պարույր ՄԵՎԱԿ

ԴԻՄՈՒՄ ԵՄ ՊԱՀԱՆՋԵԼՈՒ ՊԵՍ

Եվ որ անձրևի ջուրն աստվածածին
Մարդու արյունը ջրի վերածի,
Ու ճառագայթը, ճառագայթն անբիծ
Սկզբնական իբրև մի ահեղ ու պիղծ
Նոր հիվանդության դիվային անուն,
Որից մինչև իսկ մահն է մահանում...

Արի՛, Նոր տարի,
Գալուստդ բարի՛,
Եվ արթնացրո՛ւ թո թնդուն քայլքով
Ուշ մնացածին,
Քնով տարվածին.
Տո՛ւր ապաքինում հոգով ցավածին,
Հիասթափվածին՝ նոր մի հիացում,
Սիրասթափվածին՝ մի նոր միացում.
Ձեռքից հավատը փախուստ տվածին,
Իբրև Նոր տարվա բաղձալի նվեր,
Տո՛ւր նոր հավատի կապակուռ թևեր,
Մանկանը՝ մեծի մտքի լիացում,
Մեծին՝ մանուկի անարատություն,
Տափարակներին՝ Արարատություն,
Իսկ Երկրագնդին՝ մի առատություն,
Որ նրա վրա Քաղցը այսուհետ
Չունենա ո՛չ մի կայսրություն ու գահ,
Ու Սարսափն իրեն թագակիր չզգա.
Որ Ազատությունն իր բառե գունեղ շապիկը ճեղքած
Տրվի ճախրանքի,
Ու Մարդն ազատվի իր հին գերության նոր

հաճախանքից

Ու Մարդն այսուհետ ո՛չ մի տեղ երբեք չգունավորվի.
Եվ որ այլևս ո՛չ մի ժողովուրդ,
Ո՛չ մի ազգ ու ցեղ
Պատմության քափից ու սև մրուրից չթունավորվի,
Դառնա լիազոր, դառնա լիիրավ,
Ու մենք, վերջապե՛ս, հասկանա՞նք իրար,
Ամենքս, բա՛վ է, հասկանա՞նք իրար:
Նաև հասկանա՞նք,
Որ մեր իսկ արյան գնդիկը մանրը
Այս Երկիր կոչված գնդից ավելի մեծ է ու ծանր...

Դու՛, որ գալիս ես մեր մանուկների
արդար պահանջով,
Իբրև պատասխան նրանց սրբփուն ակնկալիքի.
Դու՛, որ գալիս ես մոսկան արտերի դողդոջուն կանչով,
Իբրև պատասխան նրանց կարիքի.
Դու՛, որ ոտներդ խճողել ես դեռ անցյալի ցանցով,
Մինչդեռ ձեռքերդ մեկնել ես արդեն կանչող գալիքին,
Արի՛, Նոր տարի,
Գալուստդ բարի՛:
Արի՛, Նոր տարի,
Բայց... այնպե՛ս արի,
Որ ատոմական այս ահեղ դարի
Գոռ ժամացույցը ինքն իրեն լարի
Մայրացած հարսի սրտատըրոփի համաչափությամբ,
Եվ նրա անտես սլաքները զույգ
Իրենց վիրավոր թևափությամբ
Ոչ թե մեզ կրկին
Քարանձավների անաչ խռոչը մատնացույց անեն,
Այլ Տիեզերքի անկոխ դաշտերին
Մեր զույգ աչքերի հայացքը տանեն...
Արի՛, Նոր տարի,
Բայց... այնպե՛ս արի,
Որ ավելանա աշխարհի բարին,
Եվ այդ աշխարհի բախտի վրայով
Խնորեն ձգված մետաղալարին
Լարախաղացի ծպտըված տեսքով Չա՛րը չպարի՝
Ողջ մարդկությանը դնելով ծանոթ ծաղրածուի տեղ...
Չյունն է վայր իջնում
Ու ծածկում մայթեր, ծառեր ու թիթեղ:
Իսկ ուրիշ մի տեղ

Անձրևն է կրկին
Երկինք ու երկիր մեկնելու հիմուն,
Կարծես թե հսկա տավիղ է շինում,
Որի հոսանուտ լարերի վրա
Իրիկնամուտի տաղվահար քամին
Մրսած մատներով
Պիտի նվազի հինավուրց տաղեր՝
Ի վերա սիրո,
Վասն խնդության,
Վասն մարդկային ոգու խենթության:
Անձրևի տեսքով,
Ձյան կերպարանքով
Այդ դու ես գալիս:
Արի՛, Նոր տարի,
Գալուստդ բարի՛:
Բայց...այնպե՛ս արի,
Որ անձրևը հորդ սրբելով տանի
Ոչ միայն կեղտը հոգնած մայթերի,
Այլ նաև փոշին ու մուրը հոգու,
Այլև խավար խոհ ու խարդախ խոկուն,
Եվ ձյունը իջնի որոգայթների՝
Ծանրը ամոթից շիկնած այտերի՝
Ուրացումներից դեղնած-ժանգոտած սրտերի՝ վրա
Եվ իր այդ ճերմակ բարությանը շռայլ
Մարդուն մարդու դեմ պարզերե՛ս անի...

Արի՛, Նոր տարի,
Բայց... այնպե՛ս արի,
Եվ ոչ թե այնպե՛ս, որ ձյունը ճերմակ
Դառնա վարակի սավան ու վերմակ,

ԽԱՐԻԻ ժողովուրդների մեծ մասը Նոր տարին դիմավորում է հունվարի 1-ին: Այդ սովորությունը գալիս է հին հռոմեացիներից: Մինչ այդ իրենք՝ հռոմեացիները, Նոր տարին դիմավորում էին մարտ ամսին՝ զարման զարթոնքին: Մեր թվարկությունից առաջ 46 թվականին հռոմեական կայսր Յուլիոս Կեսարը տարվա սկիզբը տեղափոխել է հունվարի 1-ը, որը հետագայում ընդհանրական է դարձել աշխարհի ժողովուրդների մեծ մասի համար:

Հեռավոր անցյալում հայերը Նոր տարվա սկիզբ են ընդունել արեգ ամսվա Արեգ օրը՝ մարտի 21-ը, զարմանային գիշերա-

հավասարի օրը: Մեր նախնիները դա կապել են բնության զարթոնքի հետ, որը նշել են մեծ տոնախմբությամբ, աստվածներին զոհաբերություններ են կատարել և աղաչել, որ նրանք զորավիգ լինեն իրենց, հացառատ, ցորենաշատ, բերքառատ, աներաշտ ու խաղաղական դարձնեն տարին: Այդ ժամանակներում հայերը Նոր տարին անվանել են Ամանոր, որ նույնպես նշանակում է Նոր տարի: Որոշ ժամանակ անց հայերը տարվա սկիզբ ընդունեցին նավասարդ ամսվա Արեգ օրը, որը համապատասխանում է օգոստոսի 11-ին: Ըստ ավանդության, դա այն օրն էր, երբ Հայկ Ա-

ղեղնավորը հաղթեց բռնակալ Բելին և ազատություն պարգևեց իր բոլոր ցեղակիցներին: Այս անգամ նավասարդ ամսվա անունով Ամանորը կոչվեց Նավասարդ, որ նույնպես նշանակում է Նոր տարի:

Նոր տարվա սկիզբը զարմանամուտից անձան վերջնամաս փոխադրելով, հայերը հնավանդ սովորությամբ շարունակում էին ցնծությամբ նշել իրենց տարեգլուխը: Թագավորն ու թագուհին, նախարարները, արքունի գործը, տերության երևելիները հավաքվում էին Արածանի-Եփրատ գետի ափին, Նպատ լեռան ստորոտներում փռված Բագրևաճի **➤3**

ԶՈՐԱՎԱՐ ԱՆՌԱՐԱՆԻԿ ՕԶԱՆՅԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՏԵՐԿՐՈՒՄ

ՆԱԽԲԱՆԻ Է ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԵՐՈՍԻ ԾԱՆՈՅԱՆ 150-ԱՄՅԱ ՀՈՐԵՍՅԱՆԻՆ

1918 թ. մայիսի 28-ին Հայաստանի անկախ հանրապետության հռչակումը և Բաթումի դաշնագրով (1918 թ. հունիսի 4) Թիֆլիսի հայ ազգային խորհրդին պարտադրված այդ անկախության ամրագրումը վստահություն չէր ներշնչում Զորավար Անդրանիկ Օզանյանին:

Լինելով փորձառու, հեռատես ու խորագետ ռազմական գործիչ՝ Զորավար Անդրանիկը գիտակցում էր, որ արևմուտքի երկրների (Անգլիա, ԱՄՆ, Գերմանիա) թելադրանքով թուրքերի կողմից հայերին անկախություն պարտադրելը իրատեսական և անկեղծ չէ, այլ նպատակ է հետապնդում Հայաստանն անջատել Ռուսաստանի հովանավորությունից և վերածել «ամուրի ու անպաշտպան գաղութի» մը. այլևս ժամանակի հարց էր թե շրջանի ո՞ր մեկ բորենին ե՞րբ պիտի յարձակեր անմեղ գաղութին վրայ, զայն վերջնականապես յօշոտելու համար...»:

Բաթումի դաշնագրի պայմաններից էր նաև այն, որ Անդրանիկը պետք է ցրեր իր բանակը և հեռանար Հայաստանի սահմաններից:

Ստեղծված պայմաններում Անդրանիկի ղեկավարությամբ Հայկական առանձին հարվածող զորամասը, որը կազմակերպվել էր Էրզրումի անկումից հետո՝ 1917 թ. մարտի 12-ից, դադարել է կապ ունենալ Հայաստանի Առաջին Հանրապետության հետ և գործել է բոլորովին անկախ, նրա սահմաններից դուրս՝ շարունակելով Կովկասի, ապա՝ Զանգեզուրի պաշտպանությունը լեռներում, իսկ անգլիացիները ջանք չեն խնայել Անդրանիկին Անդրկովկասից, ապա նաև Հայաստանից հեռացնելու գործում:

Ի վերջո, միջազգային-քաղաքական ստիպողական հանգամանքների պարտադրանքով և «արդար հակակրթեամբ համակուած... Դաշնակցական կառավարութեան դէմ» Անդրանիկը հարկադրված հրաժարական է տվել՝ դա բացատրելով հետևյալ կերպ. «Շրջապատուած ըլլալով դաւաճաններէ, կը հրաժարիմ Հայաստանի երկրապահ Զօրամասի Հրամանատարութենէն»:

1919 թ. ապրիլին Զատիկի նախօրեին Զորավար Անդրանիկն իր զորամասով ժամանել է Ս. Էջմիածին, բանակը զորացրել, իսկ ռուսական կառավարության սեփականություն հանդիսացող զենքն ու զինամթերքը տեղավորել տեղի պահեստում՝ փաստացի դրանք հանձնելով Ամենայն հայոց Գևորգ Ե կաթողիկոսին և հայտնել իր արտասահման մեկնելու մասին: Դա տեղի է ունեցել անգլիական հրամանատարության և ամերիկյան Մերձավոր Արևելքի նպաստամատույց կոմիտեի անդամների ներկայությամբ, ինչը ևս վկայում է դրանց ներգրավվածությունը Բաթումի դաշնագրի պարտադրմանը:

Անդրանիկն իր երբեմնի 300 զինվորականների հետ միասին (հիմնականում՝ արևմտահայեր, որոնք իրենց հարազատներին պիտի փնտրեին Կ. Պոլսում, Կիլիկիայում, Եվրոպայում, ԱՄՆ-ում) անգլիացի զենքերալ Գիպպոնի ուղեկցությամբ շոգեքարշով մեկնել է Բաթումի նավահանգիստ, որտեղից մայիսի 15-ին մեկով դիմել է պանդխտության՝ սկզբում Կ. Պոլիս, հետո անցել է Իզմիր, ապա՝ Սալոնիկ, հունիսի 13-ին հասել է Մարսել, երկու օր անց՝ Փարիզ:

Փարիզում Զորավար Անդրանիկը հանդիպել է Ազգային պատվիրակության նախագահ Պողոս Նուբարին, գրող-հրապարակագիր Արշակ Զոպանյանին, Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարարին, նախագահ Պուանկարեին, որը նրան շնորհել է Ասպետության և Սպայության աստիճաններ, հետագայում նաև՝ «Պատվո լեգեոն» (1920 թ.) շքանշան: Զորավարը Ֆրանսիայում ակամատես է եղել նաև ֆրանսիական զորքերի կազմում Հայկական լեգեոնի ստեղծմանը:

Կիլիկիայի ազատագրման հույսով կազմակերպված Հայկական լեգեոնի կարիքների, բայց հիմնականում նաև գաղթականների՝ հայրենիք վերադառնալու ծախսերի համար հանգանակություններ կազմակերպելու նպատակով 1919 թ. Անդրանիկը մեկնել է Անգլիա. սկզբում՝ Լոնդոն, ապա՝ Մանչեսթր:

Նույն նպատակով 1919 թ. նոյեմբերին Անդրանիկը երկու ամսով մեկնել է Եգիպտոս՝ Ալեքսանդրիա, ապա՝ Կահիրե՝ արժանանալով եգիպտահայերի ջերմ ընդունե-

լությանը: Այդտեղ՝ Ալեքսանդրիայում է, որ եգիպտահայերը «Հայ ակումբ» հանդիսասարհում ազգային հերոս Անդրանիկին են նվիրել ոսկեպաճույճ և ադամանդակուռ պատյանով սուր: Ոսկերչական արվեստի բացառիկ ստեղծագործություն հանդիսացող այդ սրի վրա նշված էին Անդրանիկի գլխավորած նշանավոր ճակատամարտերը: Ապա Անդրանիկը մեկնել է Պորտ-Սայդ, ծանոթացել հայկական վրանաքաղաքի և հայ լեգեոնականների կյանքին:

Արձագանքելով Զորավարի հորդորներին՝ 1919 թ. սեպտեմբերի 11-ին Մանչեսթրի և Լոնդոնի հայերը ձեռնամուխ են եղել Անդրանիկի նախաձեռնած Հայ փախստականների օժանդակության հազուստեղենի ֆոնդի (Clothing Fund) ստեղծմանը: Նպատակն էր հոգալ հայ փախստականների ու որբերի հագուստեղենի և այլ կարիքները: Հանգանակությամբ մասնակցել են նաև աշխարհի տարբեր կողմերի հայերը (Հնդկաստան, Սինգա-

պուր, Ռանգուն, ճավա մինչև Ամերիկա): Հանգանակվել է 60.700 անգլ. ոսկի: Անգլիական կառավարությունն իր կողմից այդ նպատակին տրամադրել է 51.000, այնպես որ նվիրատվությամբ ընդհանուր զումարը կրկնապատկվել է՝ կազմելով 111.700 անգլ. ոսկի:

Մինչև 1922 թ. Հայ փախստականների օժանդակության հազուստեղենի ֆոնդի լուծարումը Անդրանիկի նպաստամատույց առաքելությունը շարունակվել է՝ այն հասցնելով Կովկասից մինչև Թավրիզ՝ 7.000 «կիսամերկ, անօթի ու սպառած» փախստականներին բաժանելով ֆոնդի տրամադրած 4.000 անգլ. ոսկին և հազուստեղենը:

1919 թ. վերջին Անդրանիկը Մանչեսթրից անցել է Լոնդոն, ապա նոյեմբերի սկզբին՝ Փարիզ, որտեղ մեծ ընդունելության արժանանալով, որպես Ազգային պատվիրակության ներկայացուցիչ, հրավիրվել է հավասար իրավունքներով մաս կազմելու ԱՄՆ ուղևորվող ազգային և ՀՀ ներկայացուցիչներից բաղկացած Զինվորական առաքելության:

Զորավար Անդրանիկի ներկայությունն առանձնակի կշիռ է հաղորդել Զինվորական առաքելությանը: Ակամատեսների գնահատմամբ, ԱՄՆ-ում «տեղույն հայրենաբաղձ Հայութիւնը՝ Ատլանտեանէն մինչեւ Խաղաղական ամոր ցույց տուաւ այնպիսի խանդավառ ընդունելութիւն մը, որ ամերիկացիները սկսան զարմանքով իրարու հարցնել թէ ո՞վ էր իրենց երկիրը եկող այդ հիւրը: Ու երբ անոնք իմացան թէ այդ հիւրը Հայերու համար եղած է այն, ինչ որ Վաշինգթոն եղած է ամերիկացիներու համար, ...զայն Ֆիլատելֆիոյ մէջ տարին բազմեցնելու Վաշինգթոնի պատմական աթոռին վրայ, բացառիկ պատիւ մը, որ Ամերիկայի մէջ վերապահուած է պատմութեան մէջ էջ մը գրաւող անձնաւորութեանց»:

Շուտով, Զորավար Անդրանիկն ու հրամանատար Հ. Բոնապարտյանը Վաշինգտոնում հանդիպել են երկրի պատերազմական նախարար Բեյքըրի հետ, նրան տեղեկացրել Հայաստանի վիճակի, զինվորական ու ռազմական կացության, որբերի, այրիների, գաղթականների մասին: Ամերիկացի նախարարը հավաստիացրել է՝ ասելով, թե. «Մեր լուսազոյնը պիտի ընենք Հայ ազգին համար»: Հայ պատվիրակներն այցելել են նաև Սպիտակ տուն, որտեղ հանդիպել են նախագահ Կ. Վիլսոնի անձնակազմի քարտուղար Ջոզեֆ Թյումալթիի հետ, որը նրանց է փոխանցել հայկական խնդրի վերաբերյալ վատառողջ նախագահի մտահոգությունն ու կարեկցանքը:

Բայց և այնպես, Անդրանիկն այդ տեսակցությունների հետ շատ հույսեր չէր փայփայում, քանի որ նկատել էր, որ ԱՄՆ-ում, առանձնապես առաջիկա նախագահական ընտրությունների հետ կապված, երկրի արտաքին քաղաքականությունը «քիչ մը շատ վարանքոտ ու անորոշ էր»:

ԱՄՆ-ում ևս Զորավարի հոգին հայրենիքում էր՝ «Հայ ժողովուրդին ու մասնաւորաբար գրկուածներուն ու կարօտեալներուն հետ», և նա չի դադարել իր հայրենակիցների սատարմանն ուղղված հանգանակիչ ձեռնարկները: Այդ մասին Մ. Ժիզմեճյանը գրել է. «Ամերիկահայութեան ցոյց տուած անօրինակ խանդավառութիւնը, որուն աղբիւրը ամոր Հայրենիքի հանդէպ սնուցած սէրն ու հետաքրքրութիւնն էր, միացած առատութեան հետ զոր, այդ օրերուն ան կը վայելէր, Անդրանիկի մէջ նորէն արթնցուցին Հայաստան թողած իր եւ իր հիւրընկալներու արիւնակիցներուն թշուառութեան յիշողութիւնը, նորէն ամոր մէջ արթնցուցին իր բան մը ընելու պարտաւորութեան զգացումը, ու ան՝ նախաձեռնու եղաւ եւ գլուխը կանգնեցաւ մեծ հանգանակութեան մը»:

Անձամբ Պողոս Նուբարի հատուկ հանձնարարությամբ իր վրա դրված զինվորական առաքելությունն ավարտելով՝ Զորավար Անդրանիկը ԱՄՆ-ում Փարիզի Ազգային պատվիրակության լիազոր ներկայացուցիչ՝ Հայ ազգային միության (հիմնադիր նախագահ՝ Միհրան Սվազյան) հետ 1920-1921 թթ. ձեռնամուխ է եղել նաև հայ կարոտյալներին ու նորաստեղծ հանրապետությանը սատարելու կոչված «Փրկության հանգանակության»:

Զորավարը հայ ազգային ու քաղաքական բոլոր կառույցներին ու կուսակցություններին հրավիրել է մասնակցե-

լու համագաղութային այդ հանգանակությանը: Հայ հեղափոխական դաշնակցությունն ու Սոցիալ-դեմոկրատ հնչյական կուսակցությունները չեն մասնակցել:

Համազգային հերոս Անդրանիկի ջանքերը շուտով հաջողությամբ են պսակվել: Արդեն 1921 թ. օգոստոսին ամերիկահայության ու հիմնականում ՀԲԸՄ-ի շնորհիվ ընդհանուր առմամբ հանգանակվել է ավելի քան 532 հազար դուլար, որն առաքվել է հետևյալ նպատակներով՝ Հայաստանի Հանրապետություն, Կիլիկիա, Կ. Պոլսի Ազգային Պատրիարքություն, ՀԲԸՄ-ին, պարսկահայ կրթական նպատակով, Ազգային պատվիրակությանը, Հաղթանակի արժեթղթերին և այլն:

1921 թ. գարնանը Փարիզում, կնքահայրությամբ ՀԲԸՄ հիմնադիր նախագահ և Ազգային պատվիրակության նախագահ Պ. Նուբարի, Անդրանիկն ամուսնացել է քրոջ՝ Նազելիի, ընկերուհու, բուլղարահայ Նվարդ Քյուրքչյանի հետ և որոշ ժամանակ անց նորից մեկնել ԱՄՆ:

1922 թ. հուլիսի 5-ին Անդրանիկը տիկնոջ հետ Լոնդոնից ճանաչել է ելել դեպի ԱՄՆ: Մի որոշ ժամանակ մնացել է Սան Ֆրանցիսկոյում, ապա փոխադրվել Ֆրեզնո, որտեղ եղանակը չորային էր և նպաստավոր նրա ծանրացած առողջությանը համար:

Այդուհանդերձ, Զորավարի միտքն ու հոգին հայրենի երկրի ու ժողովրդի հետ էր: Ա. Չելեյանի բնորոշմամբ. «Խաղաղական օվկիանոսի ափերում խաղաղ ու անդորր կեանքը հերոսին կեանքը չէր. ան վարժուած չէր անգործ ու խաղաղ կեանքի. Զալիֆորնիան քքսորավայրն էր Անդրանիկի...: Միակ սփոփանքը, որ մնացած էր իրեն այն էր՝ թէ Մայր Հայաստանի վերջին պատառիկը մտած ըլլալով հզօր Ռուսաստանի հովանավորութեան տակ, պիտի կրնար այնուհետեւ իր գոյութիւնը պահպանել, եւ բարգաւաճիլ խաղաղութեան մէջ»:

Զորավար Անդրանիկը, հեռավոր ԱՄՆ-ից ողջունելով Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումը, մշել է. «Բարեբախտաբար իրաւոյթյան մյուս մնացած կեսն ալ խոհեմութիւն ունեցել է կարմիր դրոշակ պարզելու և կանգ առնել տալու թուրք հայաջիւղ գրողը»: Պատմական Հայրենիքի 1/10 հողատարածքի վրա իր գոյությունը հերոսների արյան գնով նվաճած և թեկուզ խորհրդային կարգավիճակով փրկված ու պահպանված Հայաստանին սատարելու մասին Զորավարի հավատամքը պարզից էլ պարզ է և բոլոր ժամանակների համար պատգամի արժեք ունի. «Այժմ բազմաչափաւ և հալածված հայ ժողովուրդը ունի իր հայրենիքը... Պետք է ուժ տալ Հայաստանի շինարարական ձեռնարկներուն և զորացնել զայն՝ իբրև մեր ապագա հույսերու խաղիսիւր...»:

1920-1927 թթ. Անդրանիկը մշտապես առանձնակի ոգևորությամբ է ընդունել խորհրդային Հայրենիքից Հայաստանի օգնության կոմիտեի (ՀՕԿ), Կարմիր խաչի և այլ պատվիրակությունների այցը ԱՄՆ, համագործակցել և ուղղորդել դրանց արտերկրի մասնաճյուղերի գործունեությունը: Զորավարն իր գլխավորած «Փրկության հանգանակության» մարմինները շատ շուտով վերանվաճել է Հայրենիքի վերաշինությանն աջակցող հանձնաժողովներ, որոնք փաստացի վերածվել են ՀՕԿ-ի արտասահմանյան մասնաճյուղերի: ՀՕԿ-ի ղեկավար Գրիգոր Վարդանյանին հասցեագրած մամակներից մեկում Անդրանիկը գրել է. «Հայաստանի մեջ բնակարաններ չհնետու նպատակով Նյու Յորքի մեջ հանձնախումբ մը կազմվել է: Լսելով այս կոչը, ընդհանուր մեծ հույսն ունիմ, որ Ամերիկայի մեջ գտնվող գիտակից հայ ժողովուրդը դարձյալ ընդառաջ պիտի երթա յուր հայրենիքի վերաշինելու գործի մեջ: Ասով թե յուր խղճին բավարարություն պիտի լինի և թե Ձեզ քաջալերած: ԱՆԴՐԱՆԻԿ»:

Արդեն 1927 թ. Լոս Անջելեսում կայացած հանդիպման ժամանակ Զորավարը հանդիսավոր կերպով ՀՕԿ-ի պատվիրակ Գր. Վարդանյանին է փոխանցել նաև 1919 թ. եգիպտահայերից նվեր ստացած իր ոսկեպաճույճ սուր, որպեսզի այն հանգրվանի Հայաստանի Պատմության թանգարանում: ԱՄՆ-ում այն գնահատվել էր 25.000 դոլար:

Սուրը փոխանցելու հանդիսությամբ ելույթ ունե-

ՀՀ ԳԱՍ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ՀԱՆՐԱԳԻՏԱՐԱՆ

Ներկայացնում է ՀՀ ԳԱՍ սփյուռքի բաժինը

ՀՀ ԳԱՍ արտասահմանյան անդամ Հակոբ Փանոսյանը, ծնվել է 1946 թ. հունիսի 8-ին, Լիբանանի Անճար գյուղում: Հայրը՝ Օննիկ Փանոսյանը և մայրը՝ Սաթեհիկ Փանոսյանը, Մուսալեռցի են: Դժբախտաբար հայրը մահացավ մինչ կծովեր Հակոբը. մայրը՝ Սաթեհիկ Փանոսյանը, համապագոյա հացը ապահովելու և իր երկու զավակներին պահելու համար աշխատանքի անցավ Անճարի Ավետարանական համայնքում ծառայող գերմանացիների մոտ, որպես խոհարար:

Հակոբ Փանոսյանը հաճախել է Անճարի Ավետարանական երկրորդական դպրոցը, որն ավարտել է 1963-ին: Բարձրագույն կրթություն ստանալու համար Հակոբը մեկնում է Բեյրութ և ընդունվում Ամերիկյան համալսարան՝ մասնագիտանալով մաթեմատիկայի բնագավառում: Համալսարանն ավարտելով բարձր առաջադիմությամբ, նա շուրջ հինգ տարի աշխատեց որպես ուսուցիչ իր հայրենի Ան-

Հակոբ ՓԱՆՈՍՅԱՆ

ծար գյուղի Գալուստ Գյուլբենկյան վարժարանում:

1973 թ. Հակոբ Փանոսյանը մեկնում է Միացյալ Նահանգներ և ընդունվում ԱՄՆ-ի Հարավային Քարոլինայի համալսարան, ստանում մագիստրոսի որակավորում կիրառական մաթեմատիկայի բնագավառում՝ պաշտպանելով «Ջերմային հավասարման դեկավարումը եզրային պայմաններով անորոշությունների դեպքում» (Boundary control of the heat equation under uncertainty) մագիստրոսական թեզը: Իբրև մագիստրոս նա կրկին վերադառնում է հայրենի գյուղ՝ Անճար, շարունակում դասավանդել Գալուստ Գյուլբենկյան վարժարանում: Այս ընթացքում, 1975 թ. նա հանդիպում է իր ապագա կնոջը՝ Անահիտ Փանոսյան-Գուլազյանին: Սակայն հենց նրանց ամուսնության օրը սկսվեց Լիբանանյան քաղաքացիական պատերազմը, ինչի պատճառով էլ նրանք շտապ հեռացան Լիբանանից՝ հանգրվանելով Միացյալ Նահանգներում: Հակոբ Փանոսյանը Յու Սի ԷԼ Էյի մաթեմատիկայի ֆակուլտետի նշանավոր պրոֆեսոր Հեքթոր Ֆաթորիների երաշխավորմամբ ընդունվեց Յու Սի ԷԼ Էյ համալսարան՝ գի-

տական թեզի շուրջ հետազոտություններ իրականացնելու: Նա մասնագիտանում է ինչպես կիրառական մաթեմատիկայի, այնպես էլ կառավարման համակարգերի բնագավառում: Ի վերջո, 1980թ. Փանոսյանը պաշտպանում է իր գիտական աշխատությունը (Optimal Adaptive Stochastic Control of Linear Dynamical Systems With State-dependent and Control-dependent Uncertainty) թեմայով: Իր գիտական ղեկավար պրոֆ. Կոռնելիուս Լեոնտիսի ղեկավարությամբ նա ընդգրկվում է պետական, ռազմական մի շարք ծրագրերի մեջ: Հիմնականում աշխատաքներ էր տարվում հրթիռային և հեռահար կառավարվող ռումբերի ստեղծման ուղղությամբ: Այդ աշխատանքները շարունակվեցին մինչև 1987 թ.:

Երիտասարդ գիտնական Փանոսյանը ծագում էր իր գիտափնտազության հաշխատանքում մոր տեխնոլոգիաներ մշակել, որի արդյունքը եղավ շուրջ վեց տարի թեքստրան ընկերությունում ուղղաթիռների բաժնում աշխատելը, որի ժամանակ նա ստեղծեց և արտոնագրեց զույգ հիստրոլիք շարժիչը (dual control hydraulic actuator, for helicopter control), որի նպա-

տակն էր սինքրոնացնել ուղղաթիռների պտուտակների շեղբերը, որի մեկի խափանման դեպքում հնարավոր կլիներ մյուսով կառավարել ուղղաթիռը: Այնուհետև Փանոսյանը աշխատանքի անցավ Ռաբուել Ինթերնաշնըլ ընկերության հրթիռային բաժնում, որը հետագայում դարձավ Բոինգ ընկերության մասնաճյուղերից մեկը: Այստեղ նրա աշխատանքի արդյունքը եղավ մասնիկներով տատանման մարման գաղափարը (non-ostrophic particle damping): Նա ակտիվ մասնակցություն է ունեցել ԱՄՆ-ի հրթիռային տեխնիկայի նախագծման և նախահաշվարկի աշխատանքներին՝ կառավարման համակարգի բնագավառում:

Բացի գիտական ձեռքբերումներից, Հակոբ Փանոսյանը ակտիվ հասարակական գործունեություն է ծավալել: Նա համագործակցում էր Ամերիկահայ ճարտարագետների և գիտական ընկերակցության հետ, միևնույն ժամանակ կապեր է հաստատել ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի և Հայաստանի համալսարանների հետ:

Ի դեպ, նա համագործակցում է ՀՀ և աշխարհի շատ երկրների հայ գիտնականների հետ: Բավական սերտ է նրա համագործակցությունը ՀՀ ԳԱՍ մոլեկուլային կենսաբանության ինստիտուտի հետ:

Բնակվելով Միացյալ Նահանգներում

Հակոբ Փանոսյանը ակտիվորեն ինտեգրվել է նաև համայնքային աշխատանքների մեջ և ԱՄՆ-ում հիմնադրել է հայկական երկու հասարակական կազմակերպություն. առաջինը՝ Ամերիկահայ ճարտարագետների և գիտնականների միությունն էր, որը հիմնեց 1983-թվականին. այն մինչ այժմ ակտիվորեն գործում է: Երկրորդը 1992թ. հիմնած ԱՐՓԱ ինստիտուտն է՝ «Ուսումնասիրություն, Հետազոտություն և Ծրագրավորում Հայաստանի Համար» Analysis, Research and Planning for Armenia (ARPA) Institute): Նա այս կազմակերպության հիմնադիրն է ու նախագահը: Այս կազմակերպության հիմնական նպատակն է Հայաստանի տարբեր կազմակերպություններին և հայությանը տրամադրել մասնագիտական և խորհրդատվական տեղեկություններ: Կազմակերպության անդամները տարբեր բնագավառներում մասնագիտացած անձինք են, որոնք անվճար իրենց գիտելիքներն ու փորձառությունը ի սպաս են բերում Հայաստանի գիտական կենտրոններին: Այդ ծրագրերի մեջ թերևս ամենակարևորը երիտասարդ գիտնականների նորարարության համար ամենամյա մրցույթի կազմակերպումն է և պարգևատրումը: Նաև իրականացվում է հեռահար ուսուցման ծրագիր:

Փանոսյանի գիտական գործունեությունը այսօր էլ բավական մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում այդ ոլորտի գիտնականների համար: Նա ավելի քան ութսուն գիտական աշխատությունների և մի քանի մենագրությունների հեղինակ է, որոնք վերաբերում են կառավարման համակարգերին:

Հաշվի առնելով Հակոբ Փանոսյանի գիտական վաստակը, ինչպես նաև մայր հայրենիքի հետ սերտ կապերը, ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիան 2008 թվականին նրան ընտրել է ԳԱՍ արտասահմանյան անդամ:

Փանոսյանը այսօր էլ սերտորեն համագործակցում է Հայաստանի գիտական կառույցների՝ ՀՀ ԳԱՍ մոլեկուլային կենսաբանության ինստիտուտի և Երևանի պետական համալսարանի համապատասխան ֆակուլտետների հետ:

Գոհար ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ
ՀՀ ԳԱՍ սփյուռքի բաժնի գիտաբարողար պ.գ.թ. ղոցենտ

➤¹ դաշտում և փառահեղ տոնախմբության, ձիարշավով, այլևայլ մրցույթներով, արբշիռ խնջույքներով դիմավորում էին Նավասարդը:

Ասում են, թե Ամանորի շնմին Աստված կանչում է իր հրեշտակներից մեկին ու ասում.

- Գնա Հայոց աշխարհ և շնորհավորիր բոլոր հայերի Ամանորը:

- Իսկ ինչպե՞ս պիտի շնորհավորեմ, հարցնում է հրեշտակը:

- Ամանորը ժամանակի երազանքաբաշխ սահմանայունն է,- ասում է Աստված,- մի տուրակ երազանք շալակիր և զնա մարդկանց մոտ: Նայիր բոլորի դեմքերին և մի-մի պտղունց բաշխիր նրանց, ովքեր երազանքի կարիք ունեն:

Հրեշտակը գալիս է Հայոց աշխարհ, չափչփում հյուսիսն ու հարավը, արևելքն ու արևմուտքը, նայում բոլորի դեմքերին և մնում զարմացած: Ի՞նչ մարդիկ են հայերը: Յուրաքանչյուրի հայացքում այն-

քա՛ն երազանք կա...

Ջարմանքից շփոթված հրեշտակը ուրշում է վերադառնալ երկինք և Աստծուն զեկուցել տեսածի մասին: Բայց դեռ ոտքը Հայոց աշխարհից չկտրած, հրեշտակի ծամփան փակում է մի ծերունի:

- Հայոց մեջ ընդունված չէ հյուրին ձեռնունայն ծամփա դնել,- ասում է ծերունին և երազանքով լցված մի տուրակ դնում հրեշտակի ուսին:

Եվ հրեշտակը Աստծո մոտ է վերադառնում երազանքի երկու տուրակ ուսած:

Այս դեպքից հետո Աստված վճիռ է կայացնում և ամեն Տարեմուտի շնմին Հայոց աշխարհի է ուղարկում մի տուրակ խնդություն ու բերկրանք: Բայց ահա քանի հազար տարի է անցել, իսկ Աստծո ուղարկած խնդությունն ու բերկրանքը հայերին չեն հասնում: Հավանաբար տուրակը բերող հրեշտակը մոլորվել է երկնային հեռաստաններում և կորցրել է Հայոց աշխարհ բերող ուղին:

➤² ԶՈՐԱՎԱՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿ...

Մալով 1.500-անոց հայ և օտար բազմության առաջ՝ Զորավարը մշել է. «Հայ ժողովրդի ողբերգությունը ոճրագործ մեծ պետությունների սարքած դավի արդյունքն էր, և մեր ազգային հեղափոխականները նրանց կույր գործիքը դարձան: Այսօր խորհրդային իշխանության իմաստուն վարիչները, կոթնած խորհրդային Միության ուժին ու հարևանների եղբայրական հարաբերություններին, տանում են հայ ժողովուրդը խաղաղության, ապահովության և շինարարության ուղիներով: Դատապարտելով անցյալի բոլոր սխալները, այսօր ցած են դնում սուրս, որի տեղն այսուհետև կարող է լինել պատմական թանգարանը»:

Այդ խորհրդանշական քայլով իմաստուն և հեռատես ազգային հերոսը միաժամանակ կոչ էր անում խորհրդային Հայաստանի նկատմամբ ընդդիմադիր կեցվածք որդեգրած արտերկրի առանձին հայկական կազմակերպություններին ևս իրենց գաղափարաքաղաքական «զենքերը» վար դնել և ամեն կերպ սատարել Մայր Հայրենիքի առաջընթացին:

1927 թ. օգոստոսի 31-ին Ֆրեզնոյում դադարել է բաբախել «առասպելական հերոսի սիրտը» որ վախ չհանչցաւ, ու անընդհատ բաբախեց իր ժողովուրդին համար...»: Զորավարի վերջին խոսքերն էին. «Ափս՛ոս, գործս կես մնաց...»:

1927 թ. սեպտեմբերի 7-ին նրա աճյունը ժամանակավորապես ամփոփվել է Ֆրեզնոյի Արարատ հայկական գերեզմանատանը, ապա՝ վերաթաղվել Փարիզի Փեր Լաշեզ գերեզմանատանը, իսկ 2000 թ.՝ փոխադրվել Հայաստան և հանգրվանել Եռաբլուրի պանթեոնում:

ՔՆՆՈՐԻ ԱՎԱԳՅԱՆ
Պատմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱՍ պատմության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող

XIX դարի վերջին սուլթան Յամիդ II-ի, իսկ Առաջին աշխարհամարտի տարիներին՝ երիտասարդ թուրքերի կողմից հայերի նկատմամբ իրականացրած ցեղասպանության միջոցով օսմանյան իշխանությունները նպատակ ունեին ասպարեզից հանել դեռևս 1878 թվականի Բեռլինի վեհաժողովում կյանքի կոչված Յայկական հարցը, որն ըստ թուրքերի՝ եվրոպական մեծ տերություններին հնարավորություն էր տալիս հայկական բարենորոգումների վերահսկողության անվան տակ մշտապես միջամտելու Օսմանյան կայսրության ներքին գործերին և կարող էր հեռանկարում բալկանյան ժողովուրդների օրինակով հանգեցնել նաև հայկական պետության ստեղծմանը:

Ի դեպ, Արևմտահայաստանի հայաթափումից հետո խնդիրն այլևս Յայկական հարց կոչելն անհիմաստ էր: Այն հայության կողմից այդուհետ ընկալվում էր որպես բռնազավթված Յայրենիքը վերադարձնելու, Յայոց ցեղասպանությունը դատապարտելու, տարածքային, նյութական ու բարոյական հատուցման հասնելու խնդիր: Ուստի ամբողջապես արդարության համար հայ ժողովրդի մղած այդ պայքարը ստացավ Յայ դատ խորհրդանշական անվանումը:

Յայոց ցեղասպանությունից հետո Յայ դատի համար մղված 100-ամյա պայքարի պատմությունը կարելի է բաժանել մի քանի շրջափուլերի՝ հաշվի առնելով պատմական յուրաքանչյուր ժամանակահատվածում խնդրի նկատմամբ միջազգային ասպարեզում առկա վերաբերմունքի սկզբունքային տարբերությունները:

- Առաջին փուլն ընդգրկում է 1915-1923 թթ., այսինքն բուն ցեղասպանության տարիները, երբ աշխարհի մի շարք երկրներ, միջազգային կազմակերպություններ զանազան մակարդակներով ոչ միայն դատապարտեցին հայերի ֆիզիկական բնաջնջման ու հայրենագրկման թուրքական քաղաքականությունը, այլև որպես եղեռնի հետևանքների վերացման եղանակ առաջարկեցին Միացյալ Յայաստանի ստեղծման ծրագիրը: Զենք այդ շրջափուլում էլ սկսվեց Յայոց եղեռնի միջազգային դատապարտման գործընթացը, որի առաջին դրսևորում իրավամբ կարելի է համարել դեռ 1915 թ. մայիսի 24-ին Անտանտի երկրների՝ Մեծ Բրիտանիայի, Ռուսաստանի և Ֆրանսիայի համատեղ հայտարարությունը: Դրանում մասնավորապես ասվում էր. «Ամբողջ վերջին ամսվա ընթացքում Յայաստանում (ընդգծումն իմն է - Ա.Ա.) օսմանյան իշխանությունների բացահայտ թողություններ, երբեմն էլ ուղղակի գործակցությամբ քրդերի և թուրքերի կողմից տեղի է ունենում հայերի կոտորած»:

Այնուհետև կոտորածների գլխավոր վայրերը թվարկելուց հետո տերություններն արձանագրում են, որ օսմանյան իշխանությունների այս վայրագությունները որակվում են որպես Թուրքիայի կողմից մարդկության և քաղաքակրթության դեմ ուղղված հանցագործություններ:

Պատահական չէ, որ պատերազմում հաղթանակած Անտանտի երկրները, հետպատերազմյան սահմանների հարցը քննարկելիս փորձեցին հաշվի առնել նաև ցեղասպանված ու հայրենագրված հայության շահերը: Նրանք նորաստեղծ Յայաստանի Յանրապետության հետ այդ հարցերն արծարծեցին 1919 թվականից սկսված Փարիզի խաղաղության վեհաժողովում: Մեծ տերությունների ղեկավարները 1920 թ. ապրիլին Սան-Ռեմոյի և օգոստոսի 10-ին՝ Սերի դաշնագրով, իսկ ԱՄՆ-ի նախագահ Վուդրո Ուիլսոնը՝ նոյեմբերի 22-ին հայ-թուրքական սահմանի վերաբերյալ ներկայացրած իրավարար վճռով ցեղասպանության ենթարկված հայ ժողովրդի համար կենսագոյության պայմաններ ստեղծելու, նրան վերջնական ֆիզիկական բնաջնջումից փրկելու համար մասնավորապես առաջարկեցին հետևյալ լուծումը. Արևելյան Յայաստանում ստեղծված հանրապետությանը միացնել Արևմտյան Յայաստանի չորս նահանգների՝ Վանի, Բիթլիսի, Էրզրումի և Տրապիզոնի զգալի մասը, որոնց միացման արդյունքում Յայաստանի տարածքը պետք է կազմեր ավելի քան 160 հազար քառ. կմ:

Սակայն քեմալաթուշկիյան գործակցության, ինչպես նաև այլ գործոնների ազդեցությամբ հայ ժողովրդի այդ արդարացի երազանքն իրականություն չդարձավ: Զայաստանը բռնի խորհրդայնացվեց, նրա բնակչությունը գործնականում զրկվեց միջազգային աստիճաններում այդ հարցը բարձրացնելու հնարավորությունից:

Յայ դատի համար պայքարի սկզբնափուլում հույժ կարևոր էին 1921-1922 թվականները, երբ մի շարք հայ երիտասարդներ՝ Սողոմոն Թեհլիրյանը, Արշավիր Շիրակյանը, Արտաշես Գևորգյանը և ուրիշներ վրեժ լուծեցին Թալեթից, Ջեմալից, Բեհադդին Շաքիրից, Սայիդ Յալիմից, Ջեմալ Ազմից և Մեծ եղեռնի գլխավոր այլ կազմակերպիչներից: Այս գործողությունները հայտնի են «Նեմեխիս» անունով:

- Երկրորդ փուլում՝ 1922-1923 թթ. Լոզանի կոնֆերանսից մինչև Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտն ընկած շրջափուլում, աշխարհը հետզհետե մոռացության տվեց Յայոց մեծ եղեռնը և աշխարհասփյուռ հայ ժողովրդին միայնակ թողեց իր ազգա-

յին ողբերգությանը դեմ հանդիման: Պատճառն այն էր, որ տարբեր երկրներում, առանց կարգավիճակի՝ նախնական անձնագրերով հաստատված արևմտահայ գաղթականությունը սփյուռքում, իսկ հայրենաքնակ հայությունը՝ ստալինյան բռնաճնշումների պայմաններում, չունենալով անհրաժեշտ լծակներ, մինչև Երկրորդ աշխարհամարտի ավարտը ի վիճակի չէղան աշխարհին հիշեցնելու Սևրի դաշնագրով իր իսկ կողմից ստանձնած պարտավորությունների կատարման մասին: Զենք այդ «մոռացությունից» էլ օգտվելով՝ Ա. Յիտլերն ու իր ֆաշիստական կուսակցությունն իրականացրին 20-րդ դարի երկրորդ ցեղասպանությունը՝ հրեական հոլոքոստը: Ուստի իրավամբ կարելի է այդ ժամանակահատվածը համարել որպես հայ դատի մոռացումի և ուրացումի շրջափուլ: Բայց միաժամանակ այդ ժամանակաշրջանը կարելի է բնութագրել լռելայն պայքարի փուլ, քանի որ հայությունը չմոռացավ իր ազգային ողբերգությունը և հատկապես սփյուռքում ստեղծեց բազմաթիվ հայրենակցական կազմակերպություններ, նրանց ջանքերով տպագրեց Մեծ եղեռնի մասին ահռելի փաստական նյութ՝ վավերագրեր, աշխատություններ, հուշեր և այլն:

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՃԱՆԱԶՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ ԵՎ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽԻՐԸ

Երրորդ փուլ կարելի է համարել Երկրորդ աշխարհամարտից հետո մինչև 1965 թվականն ընկած քսանամյակը: Այդ փուլի սկզբնաշրջանում Խորհրդային Միությունը Յայաստանի ու Վրաստանի անունից 1945 թ. առնանը Պոտսդամի կոնֆերանսում բարձրացրեց հանդիսավի Թուրքիային մնացած հայկական ու «կրացական» հողերի վերադարձի հարցը: Թեպետ խնդիրն ի սկզբանե հանդիպեց ԽՍՀՄ նախկին դաշնակիցների, հատկապես ԱՄՆ-ի և Անգլիայի կոշտ հակազդեցության ու նրանց մեղքով վիժեցվեց, այնուամենայնիվ այն սփյուռքահայության աննախադեպ աշխուժացման լուրջ ազդակ հանդիսացավ:

Յայկական հարցը քննարկելու, արևմտահայ տարածքները Խորհրդային Յայաստանի վերադարձնելու պահանջով բազմաթիվ դիմումներ հղվեցին նորաստեղծ Միավորված ազգերի կազմակերպությանը, մեծ տերությունների ղեկավարներին, ստեղծվեցին մի շարք սփյուռքահայ հաստատություններ, հրավիրվեցին համահայկական համաժողովներ, սկսեցին գործել Յայ դատի առաջին գրասենյակները: Յայկական տարածքների խնդրի վերաբերյալ յուրահայտուկ ազդակ հանդիսացավ հայերի աննախադեպ հայրենադարձության համար: Եվ վերջապես՝ այդ ժամանակաշրջանում՝ 1948 թ. դեկտեմբերի 9-ին ՄԱԿ-ի կողմից ընդունվեց հայտնի հրեա իրավաբան Ռաֆայել Լեմկինի հեղինակած բանաձևը ցեղասպանության վերաբերյալ, որում զենցիղ երևույթը բնութագրելիս հեղինակը հիմնականում նկատի էր առել այն ամենը, ինչ Առաջին աշխարհամարտի տարիներին տեղի էր ունեցել հայ ժողովրդի հետ:

Ցավոք, պայմանավորված այդ փուլում Թուրքիայի նկատմամբ խորհրդային նոր ղեկավար Նիկիտա Խրուշչովի քաղաքական ուղեգծի փոփոխությամբ (ԽՍՀՄ-ը 1953 թ. մայիսի 30-ին հանդես եկավ հայտարարությամբ, որ այլևս տարածքային պահանջ չունի Թուրքիայի Յանրապետությանը) հայությունը խոր հիասթափություն ապրեց:

Յայ դատի միջազգային պայքարը նոր՝ չորրորդ փուլ թևակոխեց 1965 թ.՝ Մեծ եղեռնի 50-րդ տարելիցի կապակցությամբ Ուրուգվայի խորհրդարանի կողմից հատուկ բանաձևի ընդունումով: Շուտով պետական մակարդակով եղեռնը դատապարտեցին Կիպրոսի ու Արգենտինայի, ապա նաև՝ Ռուսաստանի ու Յունաստանի խորհրդարանները: 1998 թվականից, երբ Յայաստանի Յանրապետությունը Մեծ եղեռնի հարցը դարձրեց իր արտաքին քաղաքականության բաղադրամաս, սկսվեց խնդրի միջազգային ճանաչման հաղթարշավը. Յայոց ցեղասպանությունը դատապարտող բանաձևեր ընդունեցին Ֆրանսիան, Իտալիան, Բելգիան, Լիբանանը, Շվեդիան, աշխարհի բազմաթիվ քաղաքապետարաններ, ԱՄՆ-ի տասնյակ նոր նահանգներ և այլն: Մինչև Ցեղասպանության 100-րդ տարելիցն այդ երկրների թիվը մոտեցավ երեք տասնյակին:

Խնդրի միջազգայնացման հեռանկարից անհանգստացած թուրքական քաղաքական ու «գիտական» շրջանակները դրան արդեն 1965 թվականից արձագանքեցին և որդեգրեցին ժխտողական քաղաքական ուղեգիծ. այն

է՝ նման բան Առաջին աշխարհամարտի տարիներին տեղի չի ունեցել, և հայկական կողմը քաղաքական նկատառումներով կեղծում է իրականությունը:

Շուտով հայկական գիտաքաղաքական շրջանակները, որոնց գործունեությունը մեծապես աշխուժացավ Յայոց մեծ եղեռնի 50-րդ տարելիցի կապակցությամբ ինչպես հայրենիքում, այնպես էլ սփյուռքում, «մոռանալով» իրենց պահանջատիրական պայքարը, աստիճանաբար ներքաշվեցին թուրքական մերժողականության դեմ պայքարի ոլորտ: Փաստորեն՝ բռնազավթված հայրենիքը վերադարձնելուն նպատակաուղղված ռազմավարական պայքարը ժամանակի ընթացքում ակամայից ստորադասվեց ժխտողականության դեմ մղվող պայքարի մարտավարությանը: Արդյունքում ասպարեզ իջած մերժողականության դեմ գործադրած ջանքերն այդպես դարձան հայության վերջին կեսդարյա պայքարի «մեխը»:

Ընդ որում՝ այդ բնագավառում կարևորելով երրորդ կողմի անաչառ մոտեցումը՝ մենք պայքարի միջոց դարձրեցինք հատկապես զանազան երկրների խորհրդարանների, միջազգային կազմակերպությունների կողմից հայանպաստ բանաձևերի ընդունման մարտավարությունը:

Այսպես, հակառակ այն հանգամանքին, որ Յայ դատի համար պայքարի վերջին չորրորդ փուլն ամենաբուռն ու ընդգրկուն ժամանաշրջանն էր, պահանջատիրության պայքարը վերածվեց ճանաչման համար պայքարի: Պատահական չէ, որ մեզանում «Ճանաչում» եզրաբառը զգալիորեն դուրս մղեց «հատուցում» եզրույթին և, փաստորեն, բովանդակագրկեց Յայ դատի գաղափարը: Դրանում կհամոզվենք, երբ փորձենք վերլուծել վերջին 50 տարվա մեր պայքարի արդյունքները՝ արդեն փաստորեն ոչ թե հատուցման, այլ ճանաչման բնագավառում: Այդ նպատակով անդադառնալով Յայոց ցեղասպանությունը ճանաչած մի շարք երկրների խորհրդարանական որոշումներին և փորձենք դրանք գնահատել հատուցման հասնելու տեսանկյունից:

Նախ՝ նկատենք, որ վերջին կես դարի ընթացքում Յայոց ցեղասպանության ճանաչման վերաբերյալ ընդունված խորհրդարանական այդ փաստաթղթերն իրենց իրավական կարգավիճակով նույնական չեն: Դրանք կարելի է բաժանել հիմնական երեք խմբերի՝ հայտարարություն-հռչակագրեր, բանաձև-որոշումներ և օրենքներ:

Հայտարարությունները, թերևս իրենց իրավական ուժով ամենաթույլն են և, որպես կանոն, միայն արձանագրում են տվյալ երկրի կողմից Յայոց ցեղասպանության ճանաչման փաստը, այդ կապակցությամբ ցավակցում հայ ժողովրդին կամ ապրիլի 24-ը հայտարարում եղեռնի զոհերի հիշատակի օր: Բանաձև-որոշումները, մեր կարծիքով, բովանդակային առումով շատ չեն տարբերվում հայտարարություններից, սակայն իրավական առումով երկի թե ավելի կարևոր փաստաթղթեր են: Օրենքները, անշուշտ, իրավական լուրջ փաստաթղթերն են, քանի որ դրանց ընդունումով Յայոց ցեղասպանության մերժողականության համար այդ երկրներում նախատեսվում է քրեական պատիժ: Բայց վերջին դեպքում ևս, հաշվի առնելով Յայոց ցեղասպանությունը հրապարակալ մերժող թուրք դիվանագետ Դոդու Փերենջեքի գործի կապակցությամբ շվեյցարական դատարանի խուսափողական պահվածքը, կարելի է պնդել, որ օրենքների ընդունումից նույնպես առանձնապես ակնկալիքներ չպետք է ունենալ, քանի որ հատուցման հասնելու տեսանկյունից դրանք որևէ արդյունք չեն կարող ապահովել:

Յետագա տարիներին ընդունված նույնատիպ, այդ թվում՝ միևնույն երկրի կողմից արդեն քանիերորդ անգամ ընդունված փաստաթղթերի մեծ մասում շեշտադրություններն ավելի հստակեցվում են՝ ցեղասպանության հանգամանքն այլևս կասկած չի հարուցում, երիտթուրքերի կատարած ռժրագործության և դրա շարունակությունը հանդիսացող ժխտողականության գնահատականներն ավելի խիստ են դառնում և այլն: Օրինակ. եթե Լիբանանի խորհրդարանի 1997 թ. ապրիլի 3-ի բանաձևը 1915 թ. դեպքերը գնահատում է որպես «աղետ», ապա 2000 թ. մայիսի 11-ի բանաձևում դրանք գնահատվում են որպես «ցեղասպանություն»:

Այդուհանդերձ, դրանք իրավական առումով կշիռ չունեն: Պատահական չէ, որ անգամ Ֆրանսիայի Ազգային ժողովի կողմից երեք անգամ՝ 1998, 2000 և

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՃԱՆԱԶՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ ԵՎ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

➤ 4 2001 թվականներին ընդունված բանաձևերը, որոնք ընդունվել են երկարատև ու բուռն քննարկումներից հետո, պարունակում են սոսկ միանման երկու նախադասություն: Առաջինում և երկրորդում միայն մեկ նախադասությամբ նշվում է. «Ֆրանսիան հրապարակավ ճանաչում է հայերի 1915 թ. ցեղասպանությունը»: Դրանց միջև տարբերությունն այն է, որ առաջինը «օրինագիծ» է, երկրորդը՝ «օրենք»: Համապատասխանաբար՝ երրորդ փաստաթուղթը, վերոհիշյալ նախադասությունը տառացիորեն կրկնելուց հետո, արձանագրում է՝ «Սույն օրենքը պետք է գործադրվի որպես պետական օրենք»: Հետևելով Ֆրանսիայի լակոնիկ ոճին՝ Կանադայի Համայնքների պալատն իր 2004 թ. ապրիլի 21-ի բանաձևում կրկնեց. «Պալատը ճանաչում է հայերի 1915 թ. ցեղասպանությունը և դատապարտում է այդ ոճրագործությունը որպես հանցագործություն մարդկության դեմ»:

Համանման ոճը, ցավոք, նկատվում է հետագայում ընդունված այլ խորհրդարանական բանաձևերում: Թուրքական ժխտողականության դեմ պայքարում և հայ ժողովրդին բարոյական աջակցություն ցուցաբերելու հարցում բնավ չբերազնահատելով վերոհիշյալ փաստաթղթերի նշանակությունը, միաժամանակ մատնանշեց, որ դրանք Հայոց ցեղասպանության հետևանքների վերացման, մասնավորապես հատուցման խնդիրն առաջ մղելու տեսանկյունից, ցավոք, իրավական կշիռ չունեն:

Այդուհանդերձ, ուշադիր քննության դեպքում նկատվում է, որ առանձին երկրների կողմից ընդունված փաստաթղթերում Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ գնահատականները բովանդակային առումով ավելի համարձակ են, իրավական հարթության վրա՝ առավել ճշգրիտ ու կազմված են մասնագիտական խորությամբ ու պատշաճ մակարդակով: Դրանցում առկա են այնպիսի կարևոր ձևակերպումներ, ինչպիսիք են թուրքերի իրականացրած Հայոց ցեղասպանության աշխարհագրական արեալի՝ հայերի հայրենիք Հայաստանի մատնանշումը և հայության ոսումահարված իրավունքները վերականգնելու անհրաժեշտությունը: Համառոտ անդրադառնալով այդ բանաձևերին:

Հատկանշական է, որ ի սկզբանե՝ դեռ 1915 թ. մայիսի 24-ին Անտանտի երկրների կողմից ընդունված համատեղ հայտարարության մեջ հստակ նշվում է, որ սկսված հայկական կոտորածներն ընթանում են Հայաստանում: Դա հասկանալի է, քանի որ դեռ չէր ավարտվել հայերի հայրենագրկման գործընթացը, և Հայաստանը հիմնականում հայաբնակ էր:

Ուշագրավ է, որ Մեծ եղեռնից հետո ինչպես խորհրդարանական, այնպես էլ իրավական այլ փաստաթղթերում «Հայաստան» բառի գործածությունը դառնում է հազվադեպ: Բայց 1974 թ. թուրքական վայրագ ներխուժմանը ենթարկված Կիպրոսում խորհրդարանի ներկայացուցիչների պալատի պատգամավորները կարողանում են հայերի հայրենագրկման ու իրավունքների վերականգնման գաղափարը 1982 թ. ապրիլի 29-ին իրենց ընդունած բանաձևում արտացոլել դիվանագիտորեն, բայց միաժամանակ՝ շատ հստակ. քանի որ այդ ցեղասպանությունը «...հայերին զրկել է իրենց հիմ հողերից», իրենք «գորակցում են հայ ժողովրդի անկապտելի իրավունքների ամբողջական վերականգնմանը»: Պարզ է, որ ամբողջական իրավունքների մեջ պարզ հստակեցվում է նաև հայրենիքի նկատմամբ իրավունքը, առավել ևս, որ վերևում խոսվում է կորցրած հայկական հիմ հողերի մասին:

Միջազգային մակարդակով Հայոց ցեղասպանության հարցում առկա լուրջությունը խախտեց Եվրախորհրդարանը: Թուրքիայի մուտքը Եվրամիություն փակելու նպատակով, այս կազմակերպությունը 1987 թ. հունիսի 18-ին՝ իր ընդունած ընդարձակ բանաձևով «հիշեց» մոռացված Հայ դատը: Այդ հեղինակավոր կառույցի մեջ մտնելու համար, ի թիվս այլ հարցերի, թուրքական իշխանություններից պահանջվում էր ճանաչել ու դատապարտել Հայոց մեծ եղեռնը: Փաստաթղթում նշվում էր, որ «Թուրքական պետությունը մերժում է ցեղասպանության մեղադրանքը որպես անհիմն և դրանով իսկ զրկում է հայ ժողովրդին իր սեփական պատմության իրավունքից»:

Մինչև այժմ պատմականորեն ապացուցված հայկական ցեղասպանությունը չի ենթարկվել քաղաքական դատապարտման և չի ստացել իր համապատասխան հատուցումը: Ինչպես տեսնում ենք, Թուրքիային անե-

լանելի վիճակի մեջ դնելու նպատակով Եվրոպան հիշեցնում էր հատուցման անհրաժեշտությունը:

1988 թ. փետրվարից ծավալված Արցախյան ազատագրական շարժման ընթացքում ժողովրդական զանգվածների ճնշման տակ խորհրդային Հայաստանի Գերագույն խորհուրդն անդրադարձավ Հայոց ցեղասպանությանը և նոյեմբերի 22-ին ընդունած բանաձևով դատապարտեց Հայոց հայրենիքում՝ Արևմտյան Հայաստանում տեղի ունեցած այդ ոճրագործությունը: Նման ճշգրիտ՝ հայրենի հողում ցեղասպանության ենթարկվելու վերաբերյալ ձևակերպումով հատուկ կետ մտցվեց նաև այնպիսի կարևոր իրավական փաստաթղթում, որպիսին Հայաստանի անկախության հռչակագիրն էր՝ ընդունված Գերագույն խորհրդի կողմից 1990 թ. օգոստոսի 23-ին:

Վերջին քառորդ դարի ընթացքում Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ ընդունված շուրջ քսան բանաձևերում միայն մի քանիսում կարելի է գտնել թեզեր, որոնք տարածքային հատուցման առումով կարող են որոշակի իրավական կռվան հանդիսանալ: Դրանց մեջ առանձնակի նշանակություն ունի Ռուսաստանի Դաշնության Պետական դումայի 1995 թ. ապրիլի 14-ի որոշումը, որը կազմվել է բարձր մասնագիտական մշակման արդյունքում: Միաժամանակ ընդունված այդ բանաձևում հստակ նշվում է՝ Ռուսաստանի Դաշնության Դաշնային ժողովը դատապարտում է անհերքելի փաստերով ապացուցված Հայոց ցեղասպանությունը, որը տեղի է ունեցել «Արևմտյան Հայաստանի (ընդգծումն իմն է - Ա. Մ.) տարածքում 1915-1922 թվականներին»։ Ընդ որում՝ Արևմտյան Հայաստանի գաղափարը փաստաթղթում կրկնվում է և ընդգծվում, որ «իր պատմական հայրենիքում եղբայրական հայ ժողովրդի ֆիզիկական բնաջնջումն իրականացվել է Ռուսաստանի փլուզման համար պայմաններ ստեղծելու նպատակով»։

Ցավոք, իրավական հստակ, ոչ հռչակագրային բնույթի ձևակերպումներով բանաձևեր հետագայի խորհրդարանական որոշումներում մենք չենք հանդիպում: Թերևս բացառություն է Սլովակիայի խորհրդարանի որոշումը՝ ընդունված 2004 թ. նոյեմբերի 30-ին: Այս դեպքում ևս դրսևորվում է փաստաթղթի հեղինակների բարձր պրոֆեսիոնալիզմը: Նրանում սլովակ խորհրդարանականներն ընդգծում են, որ թուրքերը հայերին ցեղասպանության են ենթարկել ոչ միայն Արևմտյան Հայաստանում, այլ նաև Արևելյան Հայաստանում, որտեղ ներխուժել են 1918 թ.: Թուրքերի ցեղասպան քաղաքականության հետևանքով «Մինչև 1923 թ. ամբողջ Փոքր Ասիայի և պատմական Արևմտյան Հայաստանի տարածքում (ընդգծումն իմն է - Ա.Մ.) բնաջնջվել է հայ բնակչությունը»։ Սլովակիայի խորհրդարանը միաժամանակ դատապարտում է Թուրքիայի ղեկավարության քաղաքականությունը՝ Կիպրոսը բռնազավթելու, Հայոց ցեղասպանությունը ժխտելու, Հայաստանը շրջափակելու, պոլսահայերի իրավունքները մշտապես ոսումահարելու համար:

Այսպիսով, տարբեր երկրների խորհրդարաններում Մեծ եղեռնի հարցի վերաբերյալ քննարկումների գործընթացի ուսումնասիրությունը բերում է այն համոզման, որ սեփական հայրենիքում բնաջնջվելու վերաբերյալ ձևակերպումը, բացառությամբ Կիպրոսի, Ռուսաստանի, Սլովակիայի խորհրդարանների, մասամբ նաև՝ Եվրախորհրդարանի բանաձևերում, ամենայն հավանականությամբ միտումնավոր հանվել է կամ ի սկզբանե տեղ չի գտել այդ բանաձևերում՝ տարածքային հատուցման հարցում միջազգային պատասխանատվությունից իրենց երկրներին «ազատելու» նպատակով, հանգամանք, որը նշանակում է համաձայնարարային հանրության կողմից 1920 թ. օգոստոսի 10-ին Սևրում կնքված դաշնագրից հրաժարվելու փորձ:

Ներկայումս, երբ Հայոց ցեղասպանության խնդիրը փաստորեն դադարել է զուտ ժամաչման խնդիր լինելուց և փոխադրվել իրավաքաղաքական դաշտ, հայության գործունեության առանցքը միմիայն պետք է կազմի իրավաքաղաքական դաշտում հայության իրավունքն իր հայրենիքի նկատմամբ փաստող միջազգային փաստաթղթերի ընդունման մարտավարությունն ու ռազմավարությունը:

Աշոտ Մելքոնյան
ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն,
ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս

Բուխարեստի բազմաթիվ թանգարաններից 3-ը կրում են փարբեր Ավագյանների անուններ

Գրիգոր Ավագյանի թանգարանը

Գրիգոր Ավագյանը ծնվել է 1900 թ. Աքքերման քաղաքում (հետագայում Բելգորոդ-Դնեստրովսկի, Ուկր. ԽՍՀ): Բնակություն է հաստատել Բուխարեստում և դարձել պատմության պրոֆեսոր: Աքքերմանում պեղումներ կատարելիս հայտնաբերել է Կիլիկիայի հայկական թագավորության բազմաթիվ դրամներ: Էտրուսկների ճարտարապետության ու արվեստի մասին նրա ուսումնասիրություններն ունեն միջազգային համբավ: Հայերենից ռումիններեն է թարգմանել հայ միջնադարյան տաղերգուների որոշ երկեր: Նաև նկարել է և 1924 թ. Բուխարեստում բացել անհատական ցուցահանդես, որն արժանացել է ռումինական մամուլի բարձր գնահատականին:

Գ. Ավագյանը ունեցել է արվեստի գործերի հարուստ հավաքածու, որը նվիրել է Ռումինիային:

1978 թ. նրա հավաքածուն տեղակայված է եղել պետական շենքում: Հավաքածուում կան գեղանկարչական հազվագյուտ գործեր, ինչպես նաև ճապոնական, ինդոնեզական, եգիպտական, հնդկական, եթովպական գեղարվեստական հին իրեր: 1978 թ. թանգարանի տնօրենը եղել է ինքը՝ 77-ամյա Գ. Ավագյանը: Գրիգոր Ավագյանի թանգարանը Ռումինիայում համարվում է ամենահռչակավորներից:

Հրանտ և Բեաթրիս Ավագյանների արվեստանոց-թանգարանը

Հրանտ և Բեաթրիս Ավագյանների արվեստանոց-թանգարանը Բուխարեստում է:

Գեղանկարիչ Հրանտ Ավագյանի հավաքածուն բաղկացած է շուրջ 400 ցուցանմուշից, որոնց մեջ կան ռումինական և հին արվեստների գործեր, բրոնզե իրեր, տիբեթյան, չինական և սիամական քանդակներ, պարսկական բրուտագործության 17-րդ դարի նմուշներ, գոթական, իտալական և իսպանական կահույք, հայկական հին գորգեր և այլն:

Առանձին բաժնով ներկայացված են նկարչի գեղանկարչական աշխատանքները:

1971 թ. Հրանտ և Բեաթրիս Ավագյան ամուսիններն իրենց հարուստ և խալտաբեղտ հավաքածուն նվիրել են Բուխարեստի ռումինական պետական թանգարանին:

Հ. Գրիգորյանը նվիրատվություններ է արել նաև Հայաստանի պատկերասրահին:

Կարապետ Ավագյանի հավաքածուն որպես Բուխարեստի պետական թանգարանի մասնաճյուղ

Կարապետ (Կարպիս) Ավագյանը (1908-1967) եղել է ջութակահար, երաժշտագետ, Բուխարեստի կոմսերվատորիայի ջութակի պրոֆեսոր և մասնագիտական մի քանի գրքի հեղինակ:

Ունեցել է գեղանկարների հարուստ հավաքածու, որը նվիրել է Բուխարեստի պետական թանգարանին:

Այդ հավաքածուի հիման վրա ստեղծվել է այդ թանգարանի մասնաճյուղը:

Ընդգրկվել են ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի՝ 2016-2017 թթ. օրացույցում

Ոսկան Երևանցու տպագրությամբ հայերեն առաջին Աստվածաշնչի (1666 թ.) 350-ամյակը և Հովհաննես Այվազովսկու (1817-1900 թթ.) ծննդյան 200-ամյակն ընդգրկվել են հռչակավոր մարդկանց և կարևոր իրադարձությունների ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի 2016-2017 թթ. օրացույցի մեջ:

Որոշումը կայացվել է Փարիզում՝ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կենտրոնակայանում, նոյեմբերի 4-18-ը տեղի ունեցած գլխավոր կոնֆերանսի 38-րդ նստաշրջանի ընթացքում:

Հայաստանի Հանրապետության կողմից ներկայացված «Ոսկան Երևանցու տպագրությամբ հայերեն առաջին Աստվածաշնչի (1666 թ.) 350-ամյակը» հայտը ստացել է Ֆրանսիայի Հանրապետության և Նիդեռլանդների Թագավորության աջակցությունը, իսկ Ռուսաստանի Դաշնության հետ համատեղ ներկայացված «Հովհաննես Այվազովսկու (1817-1900 թթ.) ծննդյան 200-ամյակը» հայտը՝ Իտալիայի Հանրապետության աջակցությունը:

Այսպիսով, 1998 թվականից առ այսօր հռչակավոր մարդկանց և կարևոր իրադարձությունների ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի օրացույցում ներառվել է Հայաստանի Հանրապետության կողմից ներկայացված 21 հորեյանական տարեթիվ:

«Անկիրթ ցեղերը թափառական կուզան ու կերթան»

ԶԻՎԱՆԻ

Հայաստանում թեև երաշխավորվում է կրթության համընդհանուր իրավունքը, սակայն բնակչության մոտավորապես 25-40 տոկոսը ընթերցանության, գրելու և հաշվելու, ինչպես նաև հասարակ սոցիալական գործողությունների՝ քվեարկության, հարցաթերթերի լրացման, հրահանգների ըմբռնման, զանազան կարգացուցակների ընթերցման ժամանակ բախվում է լուրջ դժվարությունների հետ: Սակավակրթվածությունը և ցածր որակավորումը բազմաթիվ հայերի թույլ չեն տալիս բարձրացնելու իրենց սոցիալական կարգավիճակը, հավակնելու հասարակական հեղինակության, որոնք համապատասխանում են նոր դարաշրջանի պահանջներին:

Ֆունկցիոնալ անգրագիտության ապգավարանգ դիմապարկերը

Ֆունկցիոնալ անգրագիտությունը ոչ այնքան ցանկացած հանրակրթական պատրաստության բացակայությունն է, որքան գրելու, ընթերցելու հմտություններից օգտվելու անկարողությունը, անձնեռահասությունը: 21-րդ դարի առաջին քառորդում Հայաստանին սպասում է ֆունկցիոնալ անգրագիտության նոր ալիք. այսօր, փորձագիտական տվյալներով, հազարավոր երեխաներ չեն հաճախում դպրոց, չեն սովորում: Անգրագիտությունը, գրագիտության անող պակասը խորացող մշակութային ճգնաժամի, մոտեցող ազգային աղետի մշան է:

Ֆունկցիոնալ անգրագիտությունը մարդու ազատության, սոցիալական միջավայրի հետ գործակցելու անկարողության կարևոր ցուցիչներն են: Այստեղ մենք բախվում ենք զարմանալի պարադոքսի հետ՝ մերօրյա կյանքը կասկածի տակ է առնում կամ, պարզապես, ժխտում է հայտնի կարգախոսը՝ «կսովորենք և գիտելիքը մեզ ազատություն է կշնորհի»:

ՀՀ-ում կրթական գործընթացը կապված է ևս մի պարադոքսալ երևույթի հետ. խորագիտակ, գիտուն մարդը խորապես անբավարարված է հասարակական կյանքից, մինչդեռ անգրագետ հայ մարդը «անպահանջկոտ», դուրահաճ, քնով բավարարվող է, ապրում է շրջակա միջավայրի հետ «ներդաշնակության» մեջ: Հեշտորեն հաշտվում է թերությունների, արատների հետ, իբրև թե բարությունից կամ հանդուրժողականությունից դրդված. ի՞նչ պոչավոր սուտ, իսկն ասած... Հաճախ անգրագետ հայերն իրենց ընդհանուր և մասնագիտական անբավարար պատրաստությունն արդարացնում են սոցիալական դրությամբ, հավակնությունների սահմանափակմամբ: Այստեղից էլ ծագում են հոգեպաշտպանական կարծրատիպերը, ինչպես, օրինակ, քամահրական վերաբերմունքը մտավորական աշխատանքի նկատմամբ, առավել ևս եթե այդ գործընթացն ուղեկցվում է գիտականի, ուսուցչի, ինժեների, բժշկի հասարակական հեղինակության շարունակական անկմամբ: Այդ անկումին ի տես՝ պատրաստ է նաև չար խնդրը՝ «Իրեն մտավորական էր երևակայում, գրական էր խոսում, դե՛ թող հիմա շուկայում սայլակ քշի»:

Ֆունկցիոնալ անգրագիտությունը մեզանում կարելի է դիտարկել որպես կրթության և մասնագիտական գործունեության անհամապատասխանության, հակասության արդյունք, ինչն արտահայտվում է գիտելիքների անպահանջարկվածության և մասնագիտական գործունեությունը դադարեցնելու մեջ: Մասնավորապես տագնապ է հարուցում ֆունկցիոնալ անգրագիտությունը բարձրագույն կրթությամբ մարդկանց շրջանում, թեև, իհարկե, այդ երևույթն ունի իր առանձնահատկությունները, դրսևորման իր յուրահատուկ ազգային ձևերը: Տվյալ կատեգորիայի անձանց անգրագիտությունը դրսևորվում է նրանում, որ նրանք չեն կարողանում գրավոր կամ բանավոր խոսքի միջոցով հաղորդակցվել մասնագիտական հանրույթի կամ լայն հասարակայնության կամ պետական հաստատությունների հետ: Անկարող են կազմել պաշտոնական որևէ փաստաթուղթ: Ցավոք, նույնիսկ ակադեմիական գիտաշխատողների և բուհական դասախոսների մեջ քիչ են մարդիկ, որոնք տարիներ շարունակ չեն գրում որևէ գիտական հոդված, չեն մասնակցում գիտական բանավեճերին, կամ խուսափում են քննարկվող պրոբլեմի վերաբերյալ իրենց դիրքորոշումը շարադրելուց:

Հայաստանում բարձրագույն կրթությամբ մարդկանց մոտ ֆունկցիոնալ անգրագիտությունը դրսևորվում է և նրանում, որ նրանք նվազ ուշադրություն են դարձնում գիտական պրոբլեմներին, որոնք նպաստում են յուրացված կամ յուրացվող տեղեկությունների նկատմամբ ստեղծագործական մոտեցմանը ներհատուկ ունակությունների զարգացմանը: Այդ իսկ պատճառով բարձրագույն կրթությամբ մարդիկ, հատկապես ակադեմիական

գիտաշխատողները՝ կոչված են քաջատեղյակ լինելու հետազոտական տարբեր մոտեցումների ողջ հարստությանը, ուղղորդվելու դեպի հետազոտության բարձրագույն, հավաստի նմուշները, որոնք առկա են ակադեմիական գիտության մեջ և պրակտիկայում, հասկանալու դրանց առանձնահատկությունները և որակը: Գիտական գիտելիքի նկատմամբ այդպիսի մոտեցումը մարմնավորում է հետազոտող անհատի հեռանկարային, զարգացող տիպը: Իհարկե, գիտականության բարձրագույն նմուշներով առաջնորդվելը բնավ չի նշանակում դրանց մեխանիկական ընդօրինակում, նմանակում կամ պատճենահանում (պատճենը միշտ խոցելի, արատավոր է գիտնականի համար): Հարկավոր է ներշնչվել այդ նմուշների գիտական ոգով, հետազոտական որոնումների նոր սկզբունքներով, մոտեցումներով: Գիտական ստեղծագործությունը՝ հետազոտական աշխատանքի և ինքնակրթման բարդ գործընթաց է, որը թույլ է տալիս դրսևորել մտքի ճկունություն, խուսափել ծեծված, շարլոնային մտակաղապարներից և կրավորական վարքից:

Բարձրագույն կրթությամբ մարդկանց ֆունկցիոնալ անգրագիտությունը մեզանում երբեմն դրսևորվում է բավականին արտասովոր ձևերի մեջ: Հաճախ այն քողարկվում է առանձնահատուկ եզրութաբանությամբ, ճոռում սեփեթանքով շաղկապված շինծու լեզվով, մեկ այլ գիտության կամ լեզվի մեջ ընդունված տերմինաբանության ընդօրինակմամբ: Այդպիսի «թռչնի» լեզուն հաջողությամբ թույլ է տալիս շղարշել իրական չիմացությունը, գիտական կամ համարյա անգիտական խոսքի իմաստը հաղորդելու և սեփական մտքերը, դիրքավորումը պարզորոշ շարադրելու անկարողությունը՝ այս ամենը կարծեցյալ հայ մասնագետի ֆունկցիոնալ անգրագիտության արդյունքն են: Ինչպես ասում է հայկական առածը՝ «անունը կա, բայց ամանումը չկա».

Ստեքով, երևույթով, դիպվածով, կոչումով այդ մարդիկ մտավորական են, բայց հրապարակայնորեն երբևիցե որևէ միտք չեն արտահայտում: Դրանք նման են եզրիտական սֆինքսներին, որ բնավ չեն խոսում, իսկ եթե հանկարծ խոսում են, ապա այնպիսի եզրութաբանությամբ, որ մարդիկ մատնվում են հուսահատության՝ վախենալով չհասկացող համարվելուց: Հմարավոր է, որ որոշ ոլորտախաբ «գյուրմամիշներ» էլ ասեն՝ «Էրեն՝ կ թու տիրոջը, ո՞նց է խոսում»... Բայց ավելի շատ հանդիպում է այդօրինակ «մտավորականների» լռող, համաձայնվող ու «համբույ» (իմա՝ խորամանկ) տեսակը: Մի տեսակ, որ երբեք չի մտածում իրավունքի և արդարության մասին: Այդօրինակ գիտական մտավորականները նման են Ս.Պոդոս առաքյալի նկարագրած վերջին օրերի կեղծ կամ դատարկ աստվածապաշտներին՝ «ուրեմն աստվածապաշտության կերպարանք, սակայն ուրացել են նրա գործունեությունը» (Բ Տիմոթ. 3:5): Սրանք ունեն ակադեմիական կամ բուհական մտավորականի կերպարանք, բայց չունեն մտավորականին հատուկ խիռնություն և ազգային վարք, զուրկ են քաղաքացիական խղճմտանքից. պատկերավոր ասած՝ մտքի յուրատեսակ պատճենահանում են, քսերոքս արված անհոգի էակներ են:

Ֆունկցիոնալ առումով անգրագետ մարդը հարմարվում է իրադրությանը, չփոխելով իր բուն էությունը՝ նա չի կարողանում հստակ և պարզ արտահայտել գիտելիքը, տեղեկությունները ոչ գրավոր, ոչ էլ բանավոր: Ֆունկցիոնալ անգրագիտությունը՝ Հայաստանում կրթության և գիտության խորացող ճգնաժամի վկայությունն ու հետևանքն է: Ավելի ստույգ, կրթության կարևորագույն գործառնություններից մեկը իրականացնելու անընդունակության արդյունքն է: Խոսքն այն մասին է, որ կրթությունը և գիտական աշխատանքը մեզ պետք է սովորեցնի ակտիվորեն գործակցելու մշակութային և գիտական միջավայրի հետ, ներքաշի մեզ գիտելիքներով և գիտությամբ հարուցված հոգևոր բերկրանքի աշխարհ, որը հարուստ է ծիածանի գույներով, որը մարդկանց կյանքը դարձնում է նպատակաուղղված և բովանդակալից: Ընդ որում, այստեղ անգնահատելի է հունամիտար գիտակարգերի նշանակությունը, քանի որ հենց նրանց օգնությամբ է ապահովվում ելակետային պահանջի՝ գրել-կարդալու, խոսելու կարողությունը, որն այնուհետև մարդուն նախապատրաստում է մասնագիտական աշխատանքի՝ հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում:

Ցավոք, մերօրյա հայկական կյանքն այնպիսին է, որ ֆունկցիոնալ առումով անգրագետ լինելն այլևս ամոթա-

լի և անպատիվ չէ, իսկ կրթվածի, անգամ գիտնականի համարում ծեռք բերելը դժվար չէ: Դրան նպաստում է, մի կողմից, մտավոր աշխատանքի մեջ մտնող մասնագիտությունների նկատմամբ նիհիլիստական, ժխտողական վերաբերմունքը, իսկ մյուս կողմից, կրթության և գիտության կազմակերպման և գործընթացի նկատմամբ վերաբերմունքի և վարքի արատավոր պրակտիկան: Դա դրսևորվում է ոչ համարժեք, անարդարացի գնահատումներով (առաջին դեպքում), կարծեցյալ կրթություն ստանալով (երկրորդ դեպքում), բարձրագույն կրթության վկայական գնելով (երրորդ դեպքում) և այլն: Ֆունկցիոնալ անգրագիտության հիմքում ընկած են աղավաղված անձնական հավակնությունները, երբ կրթության, այդ թվում գիտության նկատմամբ «ներողամիտ» վերաբերմունքը հանդես է գալիս որպես վարքի առաջատար, թեև քողարկված շարժառիթը:

Ֆունկցիոնալ անգրագիտության պատճառների շարքում մշեմք հետևյալը: Նախ և առաջ, ուսուցման և մասնագետների պատրաստման որակը: Անկերև է, որ կրթության և գիտության պահանջմունքը բավարարվում է այնպիսի միջոցներով, որոնք ոչ միշտ են համապատասխանում տեղեկատվական հասարակության կարիքներին: Դրան նպաստում է նաև մասնագետների պրոֆեսիոնալ որակների նկատմամբ պահանջների նվազում-թուլացումը: Պետք է դրան հավելել, որ ժամանակակից կրթական և գիտական միջավայրը՝ հաշվի առնելով ավելի ու ավելի մեծ ծավալի ինֆորմացիայի փոխանցման անհրաժեշտությունը, պահանջում է ուսուցման և գիտական աշխատանքի նոր մեթոդների որոնումներ և օգտագործում, որոնք, իրենց հերթին, պահանջում են իրենց՝ գիտաշխատողների և դասախոսների վերապատրաստում: Դասախոսական և ակադեմիական աշխատանքի սոցիալական հեղինակության անկման, ցածր աշխատավարձի պատճառով այդ մեթոդները կիրառվում են խիստ անբավարար կերպով, ինչն, անշուշտ, բացասաբար է ազդում ապագա մասնագետների, գիտաշխատողների պատրաստման որակի վրա:

Ֆունկցիոնալ անգրագիտությունը պայմանավորված է մի շարք սոցիալական պատճառներով և հանգամանքներով: Այսպես, նորագույն ինֆորմացիային տիրապետումը կախված է ոչ միայն մարդկանց ցանկություններից և ձգտումներից, այլև պետության կրթական և գիտական քաղաքականությունից, որը կախված է կրթական ինստիտուտների հանրամատչելիության իրական ապահովվածությունից մակարդակից: Բարձրագույն կրթություն ստանալու հնարավորությունը մեծ թվով մարդկանց համար ավելի ու ավելի դառնում է թղթի վրա գոյություն ունեցող դեմոկրատիա: Ավելին, բոլոր հիմքերն ունենք պնդելու, որ Հայաստանում կրթություն ստանալու ոլորտում անհավասարությունն ունի աճի կայուն միտվածություն: Դրան նպաստում է ընդհանուր և մասնագիտական պատրաստության համակարգի անզարգացածությունը, որը պահպանվում է սոցիալական շերտավորման օրավոր խորացող գործընթացով և, որպես հետևանք, բարձրագույն կրթություն ստանալու հնարավորությունների խիստ բեռնացումով:

Մեզ է հառնում հայ հասարակության կենսունակության և նրա հեռանկարների հնարավոր կորստի աղտոտ գիտակցվող սպառնալիքը: Մեզ սպառնացող վտանգը՝ դա կիսագիտակությունը և ոչ պրոֆեսիոնալիզմն է, գիտելիքը՝ առանց բարոյականության, առանց ընդհանուր և ազգային մշակույթի:

Մանուկ Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄՑ. Լիովին համաձայն լինելով հոդվածի հեղինակի մտահոգությունների հետ, պետք է արձանագրենք նաև, որ ստեղծված իրադրությունը, վիճակը կարծես թե ոչ մեկին չեն անհանգստացնում: Կար ժամանակ, երբ խորհրդային տարածքի, զուցե նաև ողջ մոլորակի ամենագրագետ, ամենակարգացող ժողովուրդը, որ հայ էր կոչվում, մեր աչքերի առջև, մեր լուռ համաձայնությամբ դառնում կամ դարձել է կիսագրագետ:

Մենք հավակնություն չունենք ամբողջական ղեղադրման առաջարկել մեր ժողովրդին փրկելու այս կործանարար իրավիճակից: Սակայն մի քանի հոռի, արատավոր երևույթների մասին արժե խոսել:

Սկսենք դպրոցից, որ այսօր պարտադիր ուսուցում չէ: Իրողություն է, որ այսօր հարյուրավոր, հազարավոր երեխաներ, մանավանդ սահմանամերձ գոտում, դպրոց չեն հաճախում: Չենք անհանգստանում կամ հանդուրժում ենք, երբ հայերենից միասնական ավարտական ընդունելության քննությունից անբավարար ստացողներին ընդունում են բուհ: Եվ ոչինչ, որ այդ երեխաները կիսագրագետ են և երբևէ զրագետ չեն դառնալու:

Որևէ մեկը մտածե՛լ է, թե ինչո՞ւ նրանք զրագետ չեն և անգամ չեն կարողանում հայերեն վարժ կարդալ: Մեր հարցը ուղղված է կրթության և գիտության նախարարությանը, դպրոցներին և, մանավանդ, մանկավարժներին, ովքեր դրական գնահատական են նշանակում, դպրոց են ավարտեցնում երեխաների, ովքեր կարդալ չգիտեն, ովքեր ամբողջ 12 տարի հայերեն ոչ մի գիրք չեն կարդացել՝ անգամ պարտադիր գրականությունը:

Ինչո՞ւ. ԿԳ նախարարությունը չի անհանգստանում մեր ժողովրդին պատուհասած այս աղետի համար, ինչո՞ւ որոշում չի կայացնում երբևէ գիրք չբացած, վարժ կարդալ չիմացող անգրագետ, կամ որ ավելի վատ՝ է կիսագրագետ երեխաներին, չտալ դպրոցի ավարտական վկայական: Մի՞թե խայտառակություն չէ, երբ բարձրագույն դիպլոմ ունեցող պատանին կամ աղջկին աշխատանքի ընդունվելիս մի քանի տողանոց դիմում անգամ չեն կարողանում գրել: Բացե՛ք համացանցը՝ զարհուրելի անգրագիտության խրախճանք է: Տխրահեշակ Բլեյանը իր համալիրում երեխաներին թույլ չի տալիս գրիչով առաջադրանք կատարել. միայն պլանշետներով: Անկեղծ ասած ասելիք շատ կա, սակայն ամփոփենք մի, թերևս հետադարձական հարցով՝ ո՞ւմ է ձեռնտու տույն անգրագիտության կամ, որ ավելի վատ է, մեր ժողովրդին կիսագրագետ դարձնելու աղետալի իրողությունը:

Նախագահ Սերժ Սարգսյանը ցավակցական հեռագիր է հղել անվանի գիտնականի՝ Ռոբերտ Աթոյանի մահվան կապակցությամբ, հայտնում են ՀՀ նախագահի մամուլ գրասենյակից:

«Խոր ցավով տեղեկացա անվանի գիտնական, ավտոմատացված համակարգերի կառավարման գիտահետազոտական ինստիտուտի գլխավոր կոնստրուկտոր, Հանրային խորհրդի անդամ, Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս Ռոբերտ Աթոյանի մահվան մասին: Ռոբերտ Աթոյանին իր երկարամյա գործունեությամբ մեծ ավանդ է ներդրել Հայաստանում հաշվողական տեխնիկայի և կառավարման համակարգերի զարգացման գործում, արժանացել Հայաստանի պետական մրցանակի և պետական բարձր պարգևների: Խորին ցավակցություն եմ հայտնում ձանաչված գիտնականի ընտանիքին, հարազատներին և գործընկերներին»,- ասված է հանրապետության նախագահի ցավակցական հեռագրում:

Ռոբերտ ԱԹՈՅԱՆ

80 տարեկան հասակում կյանքից հեռացավ հաշվողական տեխնիկայի և կառավարման համակարգերի բնագավառում ակնավոր գիտնական, տեխնիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս, Հայաստանի հանրային խորհրդի անդամ, ՀԽՍՀ պետական և Լեւոնյան մրցանակների դափնեկիր, ՀՀ գիտության վաստակավոր գործիչ Ռոբերտ Աթոյանը:

Ռ. Աթոյանը երևանի մաթեմատիկական մեքենաների գիտահետազոտական ինստիտուտի (ԵՐՄՄԳՀԻ) գլխավոր կոնստրուկտորն էր: Նա նպաստել է երկրում հաշվողական տեխնիկայի և ավտոմատացված համակարգերի կառավարման բնագավառում գիտահետազոտական առաջընթացին: Իր նպատակասլացության, հետազոտողի և մշակողի տաղանդի, մեծ կոլեկտիվի աշխատանքը ղեկավարելու ծիրքի շնորհիվ նա մեծ ներդրում ունի հաշվողական տեխնիկայի միջոցների ստեղծման և կադրերի ձևավորման գործում:

Ռ. Աթոյանի ղեկավարությամբ և անմիջական մասնակցությամբ ստեղծվել, մշակվել և սեփական արտադրություն են ներմուծվել մասնագիտացված հաշվողական համալիրներ: Նրա անձնական մասնակցությամբ և ղեկավարությամբ ԵՐՄՄԳՀԻ-ում ստեղծվեց հատուկ նշանակության տարածքային, հիերարխիկ ավտոմատացված կառավարման համակարգերի նոր ուղղություն:

Հաշվողական տեխնիկայի բնագավառում մեծ ներդրման համար գիտնականին շնորհվել է ՀՀ գիտության վաստակավոր գործչի կոչում: Նա պարգևատրվել է ԽՍՀՄ Լենինյան մրցանակով, տեխնիկայի ու գիտության բնագավառում ՀԽՍՀ պետական մրցանակով, Աշխատանքի կարմիր դրոշի շքանշանով, ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի պատվոգրով:

Մեր անկեղծ ցավակցությունները մեծանուն գիտնականի ընտանիքին և հարազատներին:

ՀՀ ԳԱԱ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅՈՒՆ

Կյանքի 89-րդ տարում իր մահկանացուն կնքեց փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, Փիլիսոփայության միջազգային ակադեմիայի նախագահ, Հայոց փիլիսոփայական ակադեմիայի նախագահ, Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության և փաստարկման միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտի նախագահ Գեորգ Աբելի Բրուտյանը:

Գեորգ Բրուտյանը ծնվել է 1926 թ. մարտի 24-ին Հայաստանի Սևքար գյուղում: 1942 թ. ավարտել է Թբիլիսիի թիվ 81 հայկական դպրոցը, 1948 թ.՝ Երևանի շինարարական ֆակուլտետը, 1948-1951 թթ. սովորել է Սոսկվայի Մ.Լոմոնոսովի անվան պետական համալսարանի ասպիրանտուրայում: 1951 թ. պաշտպանել է թեկնածուական, 1961 թ.՝ դոկտորական ատենախոսություն՝ դառնալով իր մասնագիտության գծով փիլիսոփայության ամենաերիտասարդ դոկտորը Խորհրդային Միությունում: 1951 թ. Գ. Բրուտյանին շնորհվել է դոցենտի, 1963 թ.՝ պրոֆեսորի կոչում: 1971 թ. Գ. Բրուտյանը ընտրվել է ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, 1982 թ.՝ ակադեմիկոս: 1977-1994 թթ. եղել է ՀՀ ԳԱԱ-ի փիլիսոփայության և բանասիրության, 1994-1995 թթ. և 1998-2000 թթ.՝ հումանիտար գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար, 2007 թվականից՝ ՀՀ ԳԱԱ նախագահի խորհրդական, 2011 թվականից՝ Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի մետափիլիսոփայության, փոխակերպական տրամաբանության և փաստարկման միջազգային գիտահետազոտական ինստիտուտի նախագահ:

Անուրանալի է Գ.Բրուտյանի ավանդը գիտության և կրթության գործի կազմակերպման բնագավառում: Նա հիմնադրել և ղեկավարել է մի շարք առաջատար ամբիոններ և գիտական կազմակերպություններ. եղել է Երևանի Բրյուսովի անվան մանկավարժական ինստիտուտի փիլիսոփայության (1962-1970) և Երևանի պետական համալսարանի փիլիսոփայության և տրամաբանության ամբիոնների հիմնադիր վարիչը (1970-1986): Մեծ դեր է խաղացել ԵՊՀ փիլիսոփայության և սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի ստեղծման ու կայացման գործում: Չնայած իր տարիքին, Բրուտյանը մինչև կյանքի վերջին օրերը շարունակում էր իր հարուստ փորձն ու կարողությունները ներդնել հայրենական գիտության զարգացման գործում:

Գ. Բրուտյանը հեղինակ է աշխարհի 20 լեզուներով հրատարակված ու թարգմանված շուրջ 70 մենագրությունների, գրքերի ու դասագրքերի, ավելի քան 200 գիտական հոդվածների:

Գ. Բրուտյանը հիմնադիր և հեղինակ է մի շարք գիտական ուղղությունների և մեթոդաբանական սկզբունքների, որոնց համաշխարհային գիտության մեջ նրա անունով են կոչվում.

Բազմատրամաբանության հայեցակարգը, Փոխակերպական (տրանսֆորմացիոն) տրամաբանությունը,

Լեզվաբանական լրացության սկզբունքը:

Համաշխարհային լայն ծանաչում ունեն փաստարկման տեսության բրուտյանական հայեցակարգը և նրա հիմնադրած Փաստարկման երևանյան դպրոցը:

Մեծ է Գ. Բրուտյանի ներդրումը հայ փիլիսոփա-

Գեորգ ԲՐՈՒՏՅԱՆ

յական մտքի հիմնահարցերի և հայագիտության մեթոդաբանական սկզբունքների մշակման բնագավառում:

Տարիներ շարունակ ղեկավար պաշտոններ վարելով գիտության և կրթության տարբեր օղակներում՝ ակադեմիկոս Գ.Բրուտյանը ծանրակշիռ ներդրում է ունեցել փիլիսոփայության, տրամաբանության, սոցիոլոգիայի, քաղաքագիտության և հոգեբանության բնագավառներում գիտական նոր հերթափոխի պատրաստման գործում: Շուրջ 30 տարի նախագահել է ԵՊՀ-ում փիլիսոփայության գծով գիտական աստիճաններ շնորհող մասնագիտական խորհրդում, իսկ 2011 թվականից ղեկավարել է ՀՀԳԱ-ում գործող ՀՀ ԲՈՒՀ-ի 064 Փիլիսոփայության և հոգեբանության մասնագիտական խորհուրդը:

Անուրանալի է նաև ակադեմիկոս Բրուտյանի ավանդը համախառնային գիտական հանրությանը Արցախի հիմնախնդրի օբյեկտիվ մատուցման և արդարացի լուծման ուղիների ներկայացման, ինչպես նաև Թուրքիայի կողմից հայերի նկատմամբ իրականացված ցեղասպանության միջազգային ճանաչման խնդրում համաշխարհային ծանաչում ունեցող գիտնականների ներուժի կազմակերպման ասպարեզում:

Գ. Բրուտյանը համաշխարհային գիտական ակադեմիայի ցկյանս անդամ էր (Մեծ Բրիտանիա, 1990), Լոնդոնի դիվանագիտական ակադեմիայի հիմնադիր անդամ (Մեծ Բրիտանիա, 2000), արժանացել է ԽՍՀՄ, Հայաստանի, արտասահմանյան մի շարք երկրների պետական պարգևների, բազմաթիվ առաջատար համալսարանների և միջազգային ինստիտուտների պատվավոր կոչումների ու պարգևների:

Գ. Բրուտյանը ղեկավարել և անդամակցել է մի քանի տասնյակ միջազգային ամսագրերի խմբագրական խորհուրդների, այդ թվում՝ Փենսիլվանիայի համալսարանի (ՍՄՄ) Philosophy and Rhetoric գիտական հանդեսին:

Մեծ գիտնականի, մանկավարժի և քաղաքացու անունը ոսկե տառերով է գրվել հայ և համաշխարհային գիտության պատմության մեջ:

Ակադեմիկոս Գեորգ Բրուտյանի իշխատակը վառ կմնա գործընկերների, սաների և նրան ծանաչողների սրտերում:

ՀՀ ԳԱԱ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ ԳԱԱ հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունք
Երևանի և Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան

Թարգմանությունը գրական ստեղծագործության ձև է, որը մի լեզվով ստեղծված երկը վերստեղծում է մի այլ լեզվով: Այն կամրջում է ազգեր, քաղաքակրթություններ ու դարեր: Հնարավոր չէ քաղաքակիրթ ժողովուրդների գրական-մշակութային կյանքը պատկերացնել առանց թարգ-

Լեզունդար հայ թարգմանիչը

ՀՈՎՀԱՆՆԵԱ ԽԱՆ ՄԱՍԵՀՅԱՆ

մանությունների միջոցով մարդկության ստեղծած հոգևոր գանձերին հաղորդակից լինելու: Այդ նվիրական առաքելությունն իրականացնում են թարգմանիչները: Հայ ժողովուրդը՝ որպես թարգմանական հին ավանդույթների տեր ժողովուրդ, ունեցել է թարգմանական արվեստի հույսակապ նմուշներ ստեղծած անհատներ. նրանցից է թարգմանիչ, պետական հասարակական գործիչ, մանկավարժ, հրապարակախոս, խմբագիր Հովհաննես Մասեհյանը:

Ծնվել է 1864 թ. փետրվարի 23-ին Թեհրանում: Հովհաննեսը 5 տարեկանից հաճախում է Սկրտիչ վարդապետի՝ Ս. Թադևոս-Բարդուղիմեոս եկեղեցում գործող վարժարանը: 1870 թ. ընդունվում է Թեհրանի նորաբաց Հայկազյան դպրոցը, ավարտում 1878 թ.՝ գերազանց առաջադիմությամբ: 1879 թ. 14 տարեկան Հովհաննեսը մեկնում է Թավրիզ՝ մոլորեղբոր՝ Անտոն խան Երվանդյանի մոտ՝ ուսումը շարունակելու: Թավրիզում 3 տարի սովորելուց հետո՝ 1881 թ., ապագա մեծ թարգմա-

նիչը մեկնում է Փարիզ: Այստեղ ուսանում է Կոլեժ դ'՝ ֆրանսում: 3 տարի անց՝ 1884 թ. քսանամյա Հովհաննեսը վերադառնում է Թեհրան: Նշանակվում է շահի պալատական թարգմանիչ, միաժամանակ ուսուցչություն է անում տեղի Հայկազյան դպրոցում: 1887 թ., որպես շահի արտակարգ դեսպանության ավագ թարգմանիչ, մեկնում է Լոնդոն: 1888-96-ին Հայկազյան դպրոցի տնօրենն էր, 1892-ին ընտրվում է «Ուսումնասիրաց ընկերության» նախագահ: 1894-ին հիմնում և խմբագրում է պարսկահայ առաջին պարբերականը՝ «Շավիղ» շաբաթաթերթը: Նույն տարում մեկնում է Պետերբուրգ՝ որպես շահի պատվիրակության առաջին թարգմանիչ: Այս այցելությունների ժամանակ ի հայտ է գալիս Մասեհյանի դիվանագիտական շնորհը: 1897-ին որպես շահի պատվիրակության առաջին քարտուղար մեկնում է Լոնդոն: 1895-91 թթ. պարսից արտաքին գործոց նախարարությունում վարում է նախարարության գրասենյակի պետի, մամուլի բաժնի վարիչի, արևելյան երկր-

ների բաժնի պետի, օպերատիվ տեսչի պաշտոնները՝ շարունակելով մնալ շահի թարգմանիչը: 1901 թ. նշանակվում է Բեռլինում պարսից դեսպանի խորհրդական, 1905-ին՝ գործերի հավատարմատար: Պարսկաստանը ներկայացնում է միջազգային մի շարք խորհրդածողովներում: 1911 թ. վերադառնում է Թեհրան՝ շահի խնամակալի խորհրդականի պաշտոնով: 1912 թ. պարսից նոր շահը, բացառություն անելով, քանի որ քրիստոնյան իրավունք չունեի որպես դեսպան ներկայացնելու մահմեդական Պարսկաստանը, Հ. Մասեհյանին նշանակում է Գերմանիայում դեսպան: 1916 թ. Մասեհյանը մտնում է Պոդոս Նուբարի գլխավորած հայկական ազգային պատվիրակության կազմի մեջ: 1927 թ. նշանակվում է դեսպան Անգլիայում: 1929 թ. Պարսկաստանը դիվանագիտական հարաբերություններ է հաստատում Ճապոնիայի հետ. ծագող արևի երկրում պարսից առաջին դեսպան է նշանակվում Հ. Մասեհյանը:

➤8

Լեզունդար հայ թարգմանիչը

➤ 7 Իր ազգի համար Յ. Մասեհյանը ամենից առաջ անմահացավ որպես Շեքսպիրի ամենախոշոր թարգմանիչ։ Ինչպես արդեն նշել ենք, 1884 թ. նա հրավիրվում է պարսից արքունիք և ստանձնում շահի թարգմանի պարտականությունները։ Այդ տարիներին կատարում է բազմաթիվ թարգմանություններ՝ եվրոպական գրողներից, թարգմանում է նաև գիտությանը և արվեստին վերաբերող գրքեր։ Ասել կուզի՝ մինչ շեքսպիրյան թարգմանություններն սկսելը Մասեհյանը երկար և լուրջ նախապատրաստական շրջան է անցել։ Սա շատ կարևոր է, քանզի թարգմանիչը, մանավանդ եթե կանոնում է գլուխգործոցներ ներկայացնել, պետք է մեծ փորձ, գիտելիքների հարուստ պաշար և տվյալ օտար, նաև իր մայրենի լեզվի գերազանց իմացություն ունենա։ Իսկ Մասեհյանը, ինչպես կտեսնենք ստորև, փայլուն տիրապետել է մի քանի լեզվի։

1890-ական թթ. սկզբներից նա ձեռնամուխ է լինում Շեքսպիրի երկերի հայերեն թարգմանությանը։ 1894 թ. Թիֆլիսում լույս է ընծայվում Շեքսպիրի «Համլետ»-ը։ Ժամանակի մտավորականները և պարզապես ընթերցողները հիացած էին քսանհինգամյա թարգմանչի կողմից հայացված «Համլետ»-ով։ Հովհաննես Թումանյանը «Համլետ»-ի թարգմանության առիթով գրած հոդվածում ասում է. «Շեքսպիրը դարձել է մի չափ ազգերի զարգացման աստիճանը որոշելու համար։ Եթե մի ժողովուրդ նրան չի թարգմանում, կնշանակի տգետ է, եթե չի հասկանում, կնշանակի տհաս է, եթե մի լեզու նրա վրա չի գալիս, կնշանակի տկար է։ Այս տեսակետից մենք կարող ենք ասել, թե հառաջդիմություն ենք արել, որ, սակայն, ինձ թվում է մի թռիչք, մի հանկարծակի թռիչք»։ Լինում են նաև այլ հիացական արձագանքներ՝ Արշակ Չոպանյանի, Հովհաննես Հովհաննիսյանի, Լեոյի և այլոց կողմից։

«Համլետ»-ի թարգմանությունից հետո Մասեհյանը հաջորդաբար թարգմանում և հրատարակում է «Ինչպես կուզեք» (1895), «Ռոմեո և Ջուլիետ» (1896), «Վենետիկի վաճառականը» (1897), «Արքա Լիր» (1898) պիեսները։ Թարգմանում է «Մակբեթ»-ը և «Փոթորիկ»-ը, բայց չի հրատարակում։ Շեքսպիրին թարգմանելիս Մասեհյանը ստեղծագործական երկու շրջան է ապրել։ Սկզբում այն կարծիքին է եղել, թե «սրբապաշտություն է որևիցե խոտորում

շեքսպիրյան «Սուրբ գրքի» բնագրից ու տառից»։ Տարիներ անց վերանայել է իր այդ սկզբունքը. «Գեղարվեստական թարգմանությունը շատ անգամ պահանջում է որոշ խոտորում բնագրի բառական հանդերձից՝ ոգին և իմաստն ավելի հարազատորեն տալու համար» (Շեքսպիր, «Համլետ», 121, էջ 5-7)։ Այս համոզմունքով էլ նորից է թարգմանում Շեքսպիրի՝ արդեն հրատարակած և անտիպ մնացած թարգմանությունները, կատարում նոր թարգմանություններ։ Վիեննայի Մխիթարյանների մոտ հրատարակում է «Համլետ»-ը (1921), «Օթելլո»-ն (1922), «Վենետիկի վաճառականը» (1922), և «Մակբեթ»-ը (1923)։ Հետմահու լույս են տեսնում՝ Թեհրանում՝ «Ռոմեո և Ջուլիետ» (1962), Վենետիկում՝ «Կորիոլան», «Հուլիոս Կեսար» (երկուսն էլ՝ 1962), Բեյրութում՝ «Անտոնիոս և Կլեոպատրա», «Փոթորիկ» (երկուսն էլ՝ 1967) կատակերգությունները։

Յ. Մասեհյանը թարգմանությունները կատարում էր հատուկ նպատակով. «Ես համոզված եմ, գրել է թարգմանիչը Ավ. Իսահակյանին, որ Շեքսպիրի գործերի թարգմանությունը խոր ազդեցություն պիտի թողնե մեր գրականության վրա։ Եթե գերմանական գրականության հսկաները ազդված են Շեքսպիրից, որքան ավելի մերոնք պետք ունեն ազդվելու։ Այդ պատճառով է, որ այժմ բոլոր եռամիլիոն միլիոն ված են այդ գործին»։

Շեքսպիրյան թարգմանությունները մեծ ճանաչում են բերում Յ. Մասեհյանին։ Գերմանական «Մեյեր» համրագիտարանի Շեքսպիրի թարգմանությունների բաժնում գրված է, որ շեքսպիրյան բոլոր թարգմանությունների մեջ իր ճշգրտության և համարժեքությանը առաջին տեղը գրավում են Շեքսպիրի գերմաներեն թարգմանությունները, երկրորդը՝ Մասեհյանի հայերեն թարգմանությունները։ Տաղանդավոր թարգմանչի համբավը հասնում է Անգլիա. Լոնդոնի Շեքսպիրյան ակադեմիան նրան ընտրում է պատվավոր անդամ։ 1916 թ. Յ. Մասեհյանը Շեքսպիրի հոբելյանական հանձնաժողովի կողմից հրավիրվում է Լոնդոն՝ մասնակցելու հանձարեղ թատերգուի մահվան 300-ամյակին նվիրված համաշխարհային համաժողովին և հանդիսություններին. այստեղ նա ծառ է արտասանում։

Շեքսպիրի առաջին թարգմանություններից անցել է շուրջ մեկ դար, սակայն

Մասեհյանը մնացել է անհասանելի և անգերազանցելի։

Նա թարգմանում է նաև Գյոթեի, Բայրոնի, Շիլլերի, Օմար Խայամի, Թագորի, Սաադիի և ուրիշների ստեղծագործություններից, որոնք տալագրվում են առանձին գրքերով, պարբերական մամուլում («Մուրճ», «Արեգ»)։ «Լեզու ասած դժվարին բանը նրա համար խաղալիք էր դարձել», ասում էր Մասեհյանի ընկերներից մեկը։ Գիտեր անգլերեն, ֆրանսերեն, իտալերեն, գերմաներեն, արաբերեն (հին ու նոր), պարսկերեն (հին ու նոր), թուրքերեն, հունարեն, լատիներեն, ռուսերեն, հայերեն (հին ու նոր), թերևս՝ նաև ճապոներեն։ Այս տեսակետից բացառիկ երևույթ էր։ Մասեհյանի համար այդ լեզուներից մի քանիսը, ինչպես վկայում են նրա՝ Թեհրանի բարեկամները, եղել են խոսակցական։ Ըստ բանաստեղծ Դարֆիի՝ Մասեհյանը երբեք թարգմանչի միջոցով չի խոսել։

Մեծ հայորդին անդադրում հետամուտ է եղել իր թարգմանությունների ծալատագրին, ինչ միջոցի, ուն ասես՝ չի դիմել Շեքսպիրին ամբողջովին հայացնելու համար։ Բանասիրության մեջ տարբեր կարծիքներ կան այն մասին, թե Մասեհյանը քանի պիես է թարգմանել։ Մասնագետները տարբեր թվեր են նշում՝ 14-21։ Բայց խնդիրը, ինչպես նշում է շեքսպիրագետ Ռուբեն Ջադյանը, քանակի մեջ չէ։ Եթե Մասեհյանը թարգմանած լինեի դրանցից միայն երկուսը՝ «Համլետ»-ը և «Օթելլո»-ն, դարձյալ կմնար նույն բարձրության վրա, ինչ բարձրության վրա կանգնած է այժմ։ «Մասեհյանի թարգմանությունների մեջ կերպարային զգացողություն կա, ողբերգականի և կատակերգականի համատեղություն, երկնայինի և երկրայինի ներդաշնակություն, լեզվական ճոխություն, երևակայության թռիչք։ Մասեհյանը իր թարգմանություններով նպաստեց հայ գրական լեզվի զարգացմանը, մի կողմից՝ ստեղծելով նոր բառեր, մյուս կողմից՝ օգտագործելով գրաբարյան բառապաշարը։ ...Մասեհյանը Շեքսպիրին թարգմանել է արևելահայերենով, սակայն երբեմն օգտվել է արևմտահայերենից առանձնապես աշխարհագրական անունների ոլորտում։ ...Նա նոր կյանք տվեց արդեն մեռած որոշ բառերի, որոնք հետագայում վերստին կիրառվեցին հայ ուրիշ հեղինակների գործերում։ Նկատելով, որ Մասեհյանն իր թարգմանություններում հայ

գրական լեզուն զարգացրեց նաև այն իմաստով, որ ստեղծեց նոր բառակապակցություններ։ Իսկ որոշ դեպքերում նա կանխեց այն, ինչ ինքնըստինքյան պիտի կատարվեր երկու-երեք տասնամյակ անց՝ լեզվի բնական զարգացման հետևանքով։ ...Մասեհյանը թարգմանական արվեստի ճանաչված դասականներից է. նա ստեղծեց թարգմանական դպրոց, որն ունեցավ իր արժանավոր հետևորդները (Խ. Դաշտենց և ուրիշներ)», Մասեհյանի մասին գրել է Ռ. Ջադյանը։

Երևելի թարգմանիչը ողջ էությանը կապված էր հարազատ ժողովրդի հետ, որի գոյության և բարեկեցության առիավատչյան համարում էր կրթությունը, լուսավորությունը և ազգային մշակույթի զարգացումը։ Մեծ է նրա երախտիքը պարսկահայության կրթական, ինչպես նաև պարսկահայ դպրոցների հիմնադրման և ընդարձակման գործում։

Յ. Միրզայանը իր հուշերում գրում է, որ «... նա խոսել գիտեր նույնչափ ազատ և նույնչափ վարպետ ու խորիմաստ կերպով, որ լսողի վրա այն տպավորություններ թողնում, թե այս մարդը ե՞րբ է ժամանակ գտել իր կյանքում այս բոլորի մասին մտածելու և ինչպիսի՞ ուղեղ ունի, որ այդ բոլորի մասին այսքան լայն ու կրթիչ ընթերցում ունի»։ Ի պատասխան Կ. Պոլսում լույս տեսնող «Մուրհանդակ» թերթի թղթակցի այն հարցին, թե ինչպե՞ս է ժամանակ գտնում պետական ծառայությունից զատ գրական աշխատանքով զբաղվելու, Մասեհյանը պատասխանում է. «Ժամանակ չունիմ»-ը անկասկած ու ծուլի խոսք է, ուզողը միշտ կրնա ժամանակ գտնել։ Եվ նա գտնում էր։ Բանասեր Յ. Ջավադյանը հետաքրիքի մամրամասն է պատմում. «Առավոտյան ժամը հինգին նա նստում է սեղանի գլուխը և աշխատում է թարգմանությունների վրա, կարդում էր, սովորում անգլերեն ու գերմաներեն լեզուները։ Ժամը 9-ին գրական աշխատանքը վերջանում էր, և սկսվում էր դիվանագետի լարված գործունեության օրը։ Եվ այս տվորությունը նա պահեց մինչև մահ՝ անշեղ, համառ աշխատանքով շարունակելով կատարելագործել իր զարգացումը»։

1931 թ. նոյեմբերին Տոկիոյից Թեհրան վերադառնալու ճանապարհին՝ Խարբիում, 67 տարեկան հասկում մահկանացուն է կնքում մարդկության մեծագույն թարգմանիչներից մեկը։ Հովհաննես Խան-Մասեհյանի աճյունը հանգչում է Թեհրանի Ս. Աստվածածին եկեղեցու բակում։

Յոյայա ԲԱՆՅԱՆ
Բան. գիտ. թեկնածու

ՀԵՏԱԲԵՐՔՐԱԿՆԵ

Ամերիկացիները կազմել են հոգնաժողովություն առաջացնող սննդամթերքի ցանկ

Ամերիկացի գիտնականները լուրջ հետազոտությունից հետո եկել են այն եզրակացության, որ **պահանջարկ ունեցող սննդատեսակներից մի քանիսը անբարենպաստ հետևանք են ունենում մարդու աշխատունակության վրա և առաջացնում են քնկոտություն**։ Այդ ցուցակում, որից մարդ հոգնած և թուլացած է զգում, հայտնվել են այն մթերքները, որոնք հաճախ գնում են սուպերմարկետից։ Առաջին տեղում են **ռզելից ըմպելիքները**, որոնք առաջացնում են քնկոտություն։ Այնուհետև գալիս է **քաղցրավենիքը՝ փոխելով գլյուկոզայի չափը արյան մեջ և հոգնաժողովություն առաջացնելով**, երրորդ տեղում է **հնդկահավի միսը**։ Գիտնականները պարզել են, որ **նրա մեջ պարունակվող սպիտակուցները իջեցնում են աշխատունակությունը**։ Արագ **հոգնածություն է առաջ բերում նաև ալյուրից պատրաստված խմորեղենը, այդ թվում՝ սպիտակ ալյուրից պատրաստված մակարոնեղենը**։ Օրգանիզմը այդ ամենը մարսելու համար ծախսում է երկար ժամանակ։

Խուլեսպերիսի չափը որոշում են ձեռքի լուսանկարով

Հնդկաստանի գիտնականները մշակել են նոր մեթոդ, որով որոշվում է օրգանիզմում եղած խուլեստերինի չափը ձեռքի լուսանկարի միջոցով։ Գիտնականների կարծիքով՝ խուլեստերինի պարունակությունը կապված է ձեռքի մատների ծալքերի հետ։ Ներկայումս ստեղծված է տվյալների մեծ բազա, որտեղ պահվում են ձեռքի մկանների հետևի կողմի լուսանկարները։ Յուրաքանչյուր լուսանկար ուղեկցվում է խուլեստերինի մասին տվյալներով, որոնք ստացվել էին լաբորատոր հետազոտությունների ընթացքում։ Գիտնականները ստեղծել են հատուկ ծրագրային ապահովում, որը թույլ է տալիս մշակել նկարները։ Ծրագիրը համեմատում է հիվանդի լուսանկարները բազայում եղած պատկերների հետ։ Գիտնականների խոսքերով՝ խուլեստերինի պարունակությունը տվյալ մեթոդով որոշելը կատարվում է շատ արագ և ավելի էժան, քան կլինիկական հետազոտությունները։

☺

Դատավոր.

- Ձեր աշխատավարձը ամիսը 50 հազար դրամ է, իսկ տուն եք կառուցել 10 միլիոն դոլար արժողությամբ։ Ինչպե՞ս կբացատրեք այս հանելուկը։

- Թույլ տվեք մտածել։
- 7 տարին բավական է։

☺

Սեր Արթուր Կոման Դոյլը կատակելու համար ընտրեց Լոնդոնի 12 ամենախոշոր բանկիրների, որոնք ունեին բացար-

ձակապես օրինավոր և անբասիր համարում, և նրանցից ամեն մեկին հեռագիր ուղարկեց հետևյալ բովանդակությամբ. «Ամեն ինչ կորած է։ Նրանք ամեն ինչ գիտեն։ Շուտ փախեք»։

Հաջորդ օրը բոլոր 12 բանկիրները անհետացան տարբեր ուղղություններով։

☺

- Որդիս, հաց կեր։
- Մայրիկ, ախր ես հաց չեմ սիրում։
- Որդիս, պետք է ամեն օր հաց ուտել։
- Մայրիկ, բայց ինչո՞ւ։
- Որպեսզի մեծանաս, խոշոր և ուժեղ տղամարդ դառնաս և կարողանաս հաց վաստակել։
- Բայց, ախր, ես հաց չեմ սիրում...

☺

- Ձեր գովազդային ծառայությունը աշխատո՞ւմ է
- Այո, աշխատում է։ Երեկ հայտարարություն տվեցինք, որ պահակ է պետք։ Գիշերը թալանեցին օֆիսը։

Գիտություն

Գլխավոր խմբագիր՝ Ա. ՏԵՐ-ԳԱԲՐԵԼՅԱՆ

Երևան-19, Մարշալ Բաղդամյան 24բ, հեռ. 56-80-14: Դասիչ՝ 69268, գրանցման վկայական՝ 448: Ստորագրված է տպագրության՝ 21.12. 2015 թ.: Տպաքանակը՝ 500: gityun@sci.am "ГИТУТЮН" ("Научка") газета НАН РА